

Lamed

*List za radoznaće
Izabrao i priredio Ivan L Ninić*

Godina 16

Broj 4

April 2023.

Isak Asiel

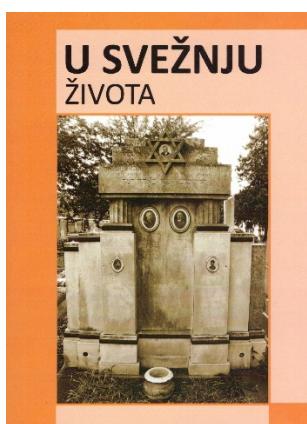
U svežnju života Predgovor

Poštovani ljubitelji biblioteke *Ner micva* u vašim rukama je knjiga o jevrejskim žalobnim običajima i shvatanju smrti u judaizmu. Naslov knjige *U svežnju života* temelji se na stihu iz prve knjige Samuelove (25:29): „Duša gospodara moga će biti vezana u svežnju života kod Gospoda Boga“. Ovaj stih se nalazi na nadgrobnim spomenicima sa inicijalima rečenice: „Tije nišmato/a cerura bicror hahajim“ (neka mu/joj duša bude vezana u svežnju života).

Skrećemo vam pažnju na to da su o ovoj temi objavljeni zanimljivi eseji rabina Arija Kaplana u prvom broju časopisa za jevrejsko versko nasleđe Moraša.¹ U pripremi je i knjiga *Gešer hahajim – Most života, Život kao most između prošlosti i budućnosti*, koju je napisao rabin Jehiel Mihel Tukacinski.

Izdanje ove knjige svojim prilozima su pomogli Silva i Nenad Delovski u znak sećanja na majku Rahelu Izrael udatu Delovski i Danijela Danon u znak sećanja na roditelje rabina Cadika Danona i majku Jelisavetu Bernštajn.

Neka im duša bude vezana u svežnju života.

Avraham Jošua Hešel

Smrt kao dolazak kući

Naše prvo pitanje je s kojim ciljem i s kakvim pravom mi mislimo o čudnoj i sasvim nepristupačnoj temi smrti? Odgovor glasi: zbog potpune izvesnosti koju imamo o postojanju čoveka: da ne može opstati bez osećanja smisla. Ali postojanje obuhvata i život i smrt i na neki način smrt je test smisla života. Ako je smrt lišena značenja, onda je život besmislen. Krajnje značenje života ostaje nejasno ako se ne ogleda u licu smrti.

Činjenica umiranja mora da bude glavni činilac našeg razumevanja života. Pa ipak samo se mali broj nas suočava sa smrću kao s problemom ili izazovom. S naše strane postoji izvesna sporost, odlaganje, zanemarivanje u razmišljanju o tome, jer tema nije uzbudljiva već pre čudna i potresna.

Ono što karakteriše odnos modernog čoveka prema smrti jeste bekstvo, zanemarivanje nje kao okrutne činjenice pa čak i tendencija da se potisne duševni bol. On međutim ulazi u novo doba traganja za smislom postojanja, i mora se suočiti sa svim pitanjima od najvećeg značaja.

Smrt je strašna, okrutna, surova, izvor večite žalosti. Naša prva reakcija je preneraženost. Mi smo zatečeni i zabrinuti. Polako, naše osećanje užasnutosti počinje da prati osećaj misterije. Iznenada, ceo život biva obavljen velom tajne. Naš govor prestaje, naše razumevanje je zakazalo. U prisustvu smrti postoje samo tišina i osećanje strahopštovanja.

Zar je smrt samo uništenje, absolutna negacija? Poimanje smrti je pod uticajem našeg razumevanja života. Ako se život doživljava kao iznenađenje, kao poklon, kao prkosno objašnjenje, onda smrt prestaje da bude radikalna, absolutna negacija onoga što život znači. Jer i život i smrt su vidovi jedne veće tajne, tajne postojanja, tajne stvaranja. Preko i iznad dragocenosti pojedinačnog bivstvovanja stoji čudo da je ono povezano sa beskrajnom tajnom postojanja ili stvaranja.

Smrt, onda, nije prosto čovekov dolazak do kraja. Ona je takođe ulazak u početak.

Pored toga, tu je i pitanje tajne moga ličnog postojanja. Problem kako i gde će ja biti kada umrem duboko je povezan s pitanjem ko sam i šta sam bio pre nego što sam se rodio. Tajna života posle smrti povezana je s tajnom preegzistencije. Duša ne izrasta ni iz čega. Zar onda iščezava i rastvara se u ništavilu? Ljudski život je na svoj način potekao s velike udaljenosti; prošao je kroz godine sticanja iskustva, rast, patnje, samosagledavanje, delanje. Mi smo ono što jesmo po onome otkuda dolazimo. Postoji ogroman kontinuum koji prethodi individualnom postojanju i opravdana je pretpostavka shvatanje da postoji kontinuitet koji prati pojedinačno postojanje. Ljudski život je uvek na putu i smrt nije krajnja odrednica.

Jezikom Biblije, umreti, biti sahranjen, kaže se biti „pribran k rodu svom“ (*Postanje*, 25:8). Oni se „pribrahu ocima svojim“ (*Sud*, 10:2). „I kada se navrše dani twoji da otideš k ocima svojim“ (*I knj. dnevnika*, 17:11).

Da li duše postaju prašina? Da li se duh pretvara u pepeo? Kako može duša, sposobna da stvara besmrtnе reči, besmrtna dela misli i umetnosti, da potpuno nestane, iščezne zauvek?

Drugi mogu da protivureče: Verovanje da čovek može imati ideo u večnom životu je nemoguće dokazati, ono je čak i drsko. Ko bi mogao ozbiljno da smatra da članovi ljudske vrste, klase sisara, mogu dostići večnost? Kakav vid čovečnosti se podrazumeva verovanjem u besmrtnost?

Zaista, čovekova nuda u besmrtni život prepostavlja da postoji nešto u čoveku što je vredno večnosti, što je sroдno božanskom, što je stvoreno u sličnosti sa božanskim.

Biblijski opis stvaranja je formulisan jezikom tajne. Ništa se ne govori o nameri ili planu koji prethodi stvaranju neba i zemlje. Biblija ne počinje: „I Bog reče: Hajde da stvorimo nebo i zemlju.“ Mi samo čujemo o tajni Božjeg stvaralačkog čina, a ni reči o nameri ili značenju. To isto odnosi se na stvaranje svih drugih stvorenja. Mi samo čujemo što On čini, ne šta On misli. „I Bog reče: Neka bude.“ Stvaranju čoveka, ipak, prethodi predviđanje. „I reče Bog: Da stvorimo čoveka po našem obličju, kao što smo mi.“ Činu stvaranja čoveka prethodi iskaz Njegove namere. Božje saznanje o čoveku prethodi čovekovom dolasku u biće. Bog ga poznaje pre nego što ga je stvorio. Ljudsko biće je ukorenjeno u saznanju o njemu. Stvaranje čoveka otvara uvid u Božju misao, u značenje iznad tajne.

„I reče Bog: Da stvorimo čoveka po našem obličju [*celem*], kao što smo mi [*demut*]“. I stvori Bog čoveka po obličju svom, po obličju Božjem stvori ga“ (*Post.*, 1:26).

Ove reči koje se ponavljaju u početnim stihovima pete glave Postanja: „Ovo je pleme Adamovo. Kad Bog stvori čoveka, po obličju [*demut*] svom stvori ga“ – sadrže, prema jevrejskoj tradiciji, osnovnu

tvrđnju o prirodi i značenju čoveka.

U mnogim religijama čovek se smatra slikom Boga. No značenje ovog uverenja zavisi od značenja Boga kome čovek nalikuje. Ako se Bog posmatra kao uvećani čovek, ako su bogovi zamišljeni prema slici čovekovoj, onda nam takvo uverenje malo kazuje o prirodi i slobodnoći čoveka. Gde je Bog jedan među mnogim bogovima, gde se reč „božanstveni“ koristi samo kao hiperbolički izraz, gde je razlika između Boga i čoveka samo razlika u stepenu, tamo je izraz „božanstvena slika čoveka“ jednak zamisli o najvišem u čoveku. Samo u svetu onoga što biblijski čovek misli o Bogu – tj. kao o Biću koje je stvorilo nebo i zemlju, Bogu pravde i milosrđa, Gospodaru prirode i istorije koji prevazilazi prirodu i istoriju – zamisao o čoveku koji je stvoren prema Božjem obličju ima značenje najviše tajne čoveka, njegove prirode i postojanja.

Obliče i sličnost Bogu. Šta ove značajne reči pokušavaju da prenesu, nikada nije prestalo da zbunjuje čitaoca Biblije. U Bibliji, *celem*, reč za „obliče“, uvek se koristi u uvredljivom smislu da označi idopoklonička obličja. (*Brojevi*, 33:52; *I knj. Samuilova*, 6:5, 6, 11; *II carevi*, 11:18; *Jezekilj*, 7:20, 16:17, 23:14; *II knj. dnevnika*, 23:17). Veliki je greh oblikovati Božji lik. Isto se odnosi na *demut*, reč za „sličnost“.

„S kim ćete dakle izjednačiti Boga? I kakvu ćete Mu priliku [*demut*] naći? (*Isajja*, 40:18). „S kim ćete Me izjednačiti i uporediti, koga ćete mi uzeti za priliku da bi bio kao Ja“ (*Isajja*, 46:5). „Jer ko je nad oblacima ravan Gospodu? Ko će se izjednačiti sa Gospodom među sinovima Božjim?“ (*Psalmi*, 89:7).

Bog je božanstven, a čovek je čovečan. Ovaj kontrast potcrtava celokupno biblijsko mišljenje. Bog nikada nije čovečan, a čovek nikada nije božanstven. „Neću izvršiti ljutoga gneva svoga, neću opet zatrati Jefrema, jer sam Ja Bog a ne čovek“ (*Osija*, 11:9). „Bog nije čovek da laže, ni sin čovečji da se pokaje. Što kaže neće li učiniti, i što reče neće li izvršiti?“ (*Brojevi*, 23:19).

Tako sličnost Bogu znači sličnost Njemu koji nije sličan čoveku. Sličnost Bogu znači sličnost Njemu sa kojim je sve drugo kad se upoređi – ništavno.

Zaista, reči „obliče i sličnost Bogu“ sakrivaju više nego što otkrivaju. One označavaju nešto što ne možemo ni da razumemo ni da potvrdimo. Jer šta je naše obliče? Šta naša sličnost? Ima li ičega u čoveku što se može uporediti sa Bogom? Naše oči to ne vide; naš um to ne može da shvati. Uzete bukvalno, ove reči su absurdne, ako ne i bogohulne. Pa ipak, one nose najvažniju istinu o smislu čoveka.

Nejasno značenje ovih termina, nesumnjivo označava nešto *nezemaljsko*, nešto što pripada Božjoj sferi. *Demut i celem* su više oblici postojanja pre nego stvari stvorene za šest dana. To je, izgleda, ono što stihovi nameravaju da prenesu: Čovek uzima ideo u jednoj nezemaljskoj vrsti postojanja.

Jedna zamisao je bitna ukoliko daje odgovor na pitanje. Da bi se razumela bitnost „božanskog obličja

i sličnosti”, moramo razjasniti pitanje na koje treba odgovoriti.

Paradoksalno, problem čoveka pojavljuje se češće kao problem smrti nego kao problem života. Važna je činjenica, međutim, da za razliku od drugih orijentalnih religija, gde je zaokupljenost smrću bila centralno pitanje religioznog razmišljanja, Biblija retko razmatra smrt kao problem.

Ne postoji borba protiv smrti, nema gorčine zbog njene žaoke, nema preokupacije životom posle smrti. U oštem kontrastu prema drugim dvema velikim susednim religijama, Egiptu s njegovom snažnom preokupacijom za život posle smrti, i Vavilonu s njegovim epom o Gilgamešu koji luta u potrazi za besmrtnošću, priča o silasku Ištar u podzemni svet i legenda o Nergalu i Ereškigal, Biblija čuti o ovim pitanjima. Jevrejska Biblija poziva na brigu za problem življenja pre nego za problem umiranja.

Njena glavna briga nije, kao u epu o Gilgamešu, kako izbeći smrt, već pre kako osveštati život.

Čovek nije čovek zbog sličnosti sa zemljom, već *zbogonoga po čemu nalikuje Bogu*.

Grčki mislioci tražili su da razumeju čoveka *kao deo sveta*: proroci su tražili da razumeju čoveka kao Božjeg partnera.

To je briga i zadatak koji čovek ima zajednički sa Bogom.

Nije namera da se „obliče i sličnost“ identificuje s posebnim kvalitetom ili svojstvom čoveka, kao što su razum, govor, snaga, veštine. To se ne odnosi na nešto što je u docnjim sistemima nazivano „najboljim u čoveku“, „božanskom iskrom“, „večnim duhom“, ili „besmrtnim elementom“ u čoveku. Ceo čovek i svaki čovek stvoren je po obličju Božjem i sličnosti sa Bogom. To je i telo i duša, i mudrac i luda, svetac i grešnik, čovek u svojoj radosti i u svom bolu, u svojoj pravednosti i u svojoj pokvarenosti. Obliče nije u čoveku: ono je čovek sam.

Čovekovo osnovno dostojanstvo nije sačinjeno od njegovih dostignuća, vrlina ili posebnih talenata. Ono je ugrađeno u samo njegovo biće. Zapovest „Voli bližnjega svoga kao samoga sebe“ (*Levitska*, 19:18), poziva nas da volimo ne samo poštene i mudre već i zle i glupe ljude. Rabini su, zaista, tumačili zapovest tako da ona znači da je čak i zločinac naš bližnji (*Pesahim*, 75a).

Izgleda da misao o besmrtnosti duše potiče iz verovanja da je čovek stvoren prema Božjem obličju. U *Solomonovoj mudrosti* (2:23) čitamo: „Jer Bog je stvorio čoveka za besmrtnost, i stvorio ga je u obličju svoje posebne prirode, ali zbog zavisti đavolove smrt je ušla u svet.“

Prema psalmopiscu, međutim, izgleda da nisu svi ljudi spaseni od uništenja. Potreban je čin Božjeg otkupljenja duše od sile pakla da bi se duša spasla.

Iako ne postoji tvrdnja da sve duše bivaju spasene od pakla, psalmopisac izražava verovanje da se neke duše spasavaju:

Kao ovce one se namenjuju paklu;
Smrt će biti njihov pastir;
Pravo u grob silaze,
I njihov oblik nestaje...
Ali Bog će otkupiti moju dušu od sile pakla,
Jer On će me primiti.

(*Psalmi*, 49:14-15)

Po svojoj volji vodi me,
i posle ćeš me odvesti u slavu.

(*Psalmi*, 73:24)

Dok tema obličja i sličnosti Bogu ne podrazumeva podelu na telo i dušu, jedna druga tema koja opisuje dolazak čovekov u biće podrazumeva takvu podelu.

„A stvori Gospod Bog čoveka od praha zemaljskoga, i dunu mu u nos duh životni; i posta čovek duša živa“ (*Postanje*, 2:7). Ovde se povlači oštra razlika između onog aspekta da je čovek postao od praha i aspekt čoveka koji se vraća Bogu. U duhu ovih reči *Knjiga propovednikova* (12:7) govori o večnom karakteru duše: „Prah se vraća zemlji što je i bio, a duh se vraća Bogu koji ga je dao“.

„Ali je duh u ljudima i duh Svemogućega urazumljuje ih“ (*Jov*, 32:8).

Mojsijeva pesma poziva čoveka (*Ponovljeni zakoni*, 32:29): „Kamo da su pametni, da razumeju ovo, i gledaju na posljedak svoj...“ Čovek je napravljen od praha zemaljskoga, a umiranje je „odlazak tamo kuda ide sve na zemlji“ (*Knjiga Isusa Navina*, 23:14; *I carevi*, 2:1-2). Smrt je „povratak u zemlju od koje si uzet jer si prah, i u prah ćeš se vratiti“ (*Postanje*, 3:19). Ipak glavna koncepcija nije smrt kao povratak u prah, razlaganje u ništavilo.

Postoji izvesnost u veri da ljudska duša neće biti izgubljena nego će pre biti „vezana u svežnju živih kod Gospoda Boga tvoga“ (Videti *I Samuilo*, 25:29).

Rečeno nam je:

Naše postojanje nosi u sebi večnost. „On je usadio život večni u nas.“ Jer mi možemo da činimo večito u svakom trenutku, Božju volju, umiranje je takođe izvršenje volje Božje. Baš kao što postojanje predstavlja poslušnost Tvorcu, tako je i umiranje povratak u Izvor.

Smrt može da bude vrhunski duhovni čin, predavanje samoga sebe večnosti: trenutak smrti, momenat ekstaze. Momenat bez povratka taštini.

Tako se život posle smrti smatra ponovnim sajedinjenjem, a ceo život pripremom za to. Talmud poredi tu reč sa venčanjem. Rabi Bunam je rekao: „Ako čovek izvrši sve pripreme za svadbenu gozbu a zaboravi da kupi venčani prsten, venčanje ne može da se obavi.“ Slično tome, čovek može da radi celoga svoga života, ali ako zaboravi da obezbedi sredstva – da obezbedi prsten – instrument posvećivanja sebe Bogu, neće moći da uđe u život večni.

Smrt može da bude početak ili egzaltacija, krajnja svetkovina, ponovno spajanje božanskog obličja sa božanskim izvorom postojanja.

Prah se vraća prahu, dok se obliče, božanska zaloga u čoveku, vraća u svežanju živih.

Smrt se ne doživljava kao poraz već kao završna reč, dolazak, zaključak.

„Bože, duša koju si mi dao je čista. Ti si je stvorio; Ti si je oblikovao; Ti si mi je udahnuo. Ti je čuvaš u meni; Ti ćeš je uzeti od mene i ponovo ćeš mi je dati docnije. Sve dok je duša u meni, ja ti prinosim zahvalnost... Gospode naših duša. Blagosloven si, o, Bože Koji ponovo daješ duše umrlima.“

Značenje smrti je u povratku, bez obzira na to da li to predstavlja produžetak ili pojedinačne svesti ili utapanje u veću celinu.

Mi smo ono što smo po tome odakle dolazimo. Mi postižemo ono što činimo prema onome čemu se nadamo.

Naša ultimativna nada nema poseban sadržaj. Naša nada je Bog. Mi verujemo da On neće napustiti one koji veruju u Njega.

Gospode! Ti me kušaš i znaš.
Ti znaš kada sedam i kada ustajem;
Ti znaš pomisli moje izdaleka;
Kada hodim i kada se odmaram, ti si
oko mene, i sve puteve moje vidiš.
Još nema reči na jeziku mom, a
ti, Gospode, gle, već sve znaš.
S leđa i s lica ti si me zaklonio
i stavio na me ruku svoju.
Čudno je za me znanje tvoje, visoko
ne mogu da ga dokučim
Kuda bih otišao od duha tvoga, i
od lica tvoga kuda bih utekao?
Da iziđem na nebo, ti si onde.
Da siđem u pakao, onde si
Da se dignem na krilima od zore,
i preselim se na kraj mora:
I onde će me ruka tvoja voditi,
i držati me desnica tvoja.
Da rečem: da ako me mrak sakrije;
ali je i noć kao videlo oko mene.
Ni mrak neće zamračiti od tebe,
i noć je svetla kao dan: mrak je
kao videlo.

(*Psalmi*, 139:1-12)

Ultimativna nada za život s one strane groba nije rođena u razmišljanju o duši nego pre u razmišljanju o Bogu i onome šta On čini i namerava sa dušom. Činjenica da je Bog zaklon i večito pri-bežište daje smisao životu ovde i sada kao i životu posle.

Značenje i oblik postojanja koje se čovek nada da postigne preko praga umiranja – ostaje neprobojna tajna. Pa ipak, u pomisli da nas Bog zna mogu da budu i koren i simbol ultimativne nade.

Kao što je gore rečeno, čovekovom postojanju u svetu je, prema Bibliji, prethodilo da je čovek bio poznat Bogu. Ljudsko postojanje prati božansko predviđanje: „Pre nego te sazdah u utrobi, znah te“ (*Jeremija*, 1:5) Mi živimo u Svetu Njegovog znanja.

Ono što nas vodi i održava naše misli o životu posle smrti jeste odnos prema Bogu. Van ovog odnosa i vere, ne postoji osnov za takvu nadu.

Pravo pitanje je da li je moje postojanje ovde i sada isključivo postojanje-u-svetu ili je to i postojanje-u-Božjem-znanju, da li biti u svetu nije i živeti u Božjem prisustvu, transcedirati kroz Njegovo znanje, praćen Njegovim sjajem.

Smatra se da su pravedni ljudi živi i posle svoje smrti (*Berahot*, 16a). Baš kao što postoji i život koji je stvarno smrt. „Zli su mrtvi dok su živi“ (*Berahot*, 18b), tako postoji i smrt koja je stvarno život.

U stvari, iskustvo da oni koji u Njega veruju ne bivaju napušteni dok su u svetu daje snagu nadi da neće biti napušteni pošto pređu prag smrti i napuste svet.

Svakoga dana mi se molimo: „U Tvojoj ruci su duše živih i umrlih kao što je napisano: 'Kome je u ruci duša svega živoga i duh svakoga tela čovečijega'“ (*Jov*, 12:10). „U Tvoju ruku predajem duh svoj; izbavljao si me, Gospode, Bože istine“ (*PSALMI*, 31:6).

Život posle smrti izgleda da je premeštanje u jedinstveni oblik postojanja, verovatno u postojanje u svetu božanskog saznanja.

Prvi predmet biblijskog mišljenja nije čovekovo poznavanje Boga nego činjenica da Bog poznaće čoveka. Čovekova svest o Богу nije svest o Богу kao objektu mišljenja nego kao subjektu. Svest o Богу je svest da Бог misli na nas, da smo predmet Njegove brige, Njegovih očekivanja.

Opstanak posle smrti, nadamo se, jeste preživljavanje u vidu Božje misli.

Pitanje koje se pojavljuje u odnosu na moj vlastiti ego je: Jesam li ja dostojan da preživim, da budem Božja misao? Šta je to u meni ili mome postojanju što ima afinitet prema večnosti?

Opstanak posle smrti nosi, prema judaizmu, zahteve i obaveze za vreme života, ovde i sada. Uslovi su pripojeni nadi za opstanak.

Večnost nije automatska posledica golog postojanja, i opstanak nije bezuslovni epilog života. On se mora postići, zaraditi. Večnost je momenat istovremenosti ljudskog i božanskog, momenat u kojem se Бог i čovek sastaju.

Religiozno traganje je traganje za sadašnjošću Božjom.

Istovremenost sa Bogom je jedini elemenat stalnosti u svetu.

Govoreći o Богу mi verujemo i osećamo prisustvo, ali ne i obliče. Govoreći o životu posle smrti imamo nadu i osećanje poverenja, ali ne i obliče.

Smrt, ono što prati smrt, jeste tajna koja prkositi maštiju. Suočavajući se s njom, naš jezik ostaje nem. Pa ipak, dok se telo spušta u grob, poverenje ostaje, nuda istrajava i ulazi u poređenje.

Čudesan i lep je život u telu, ali je čudesniji i lepši život u reči. Reč je veća od sveta; rečju Božjom

stvoreno je sve. Knjiga, Biblija, večito je sazvežđe svetih reči. Kada dobar čovek umre, njegova duša postaje reč i živi u Božjoj knjizi.

„I mnogo onih koji spavaju u prahu zemaljskom probudiće se, jedni na život večni a drugi na sramotu i prekor večni“ (Danilo, 12:2).

Presudna poruka ovoga odeljka jeste da smrt nije krajnji čin, da će se desiti buđenje onih koji spavaju u prahu.

To je nada da u smrti ja postajem seme, i da posle raspadanja bivam ponovo rođen. Zar mora i sopstvo da ostane isto, a ne da postane seme novoga sopstva, novoga bića?

Mi verujemo Njemu koji nas je stvorio onim što jesmo i koji će od nas stvoriti ono što On želi.

Uprkos savršenstvu koje sobom nosi život posle smrti pravednima, ne postoji čežnja za smrću u istoriji jevrejske misli. Iako je istina da je stanje života sa one strane večnost, smatralo se da je kvalitet života ovde i sada u jednoj izuzetnosti koja nije data u životu posle smrti: slobodi, slobodno služenje Njemu. Veća je stvar boriti se na zemlji nego biti anđeo na nebu. Zemaljski život, smrtni život, zapravo je arena gde se mora ispuniti Savez između Boga i čoveka.

Ljubav prema životu poziva na otpor prema smrti, otpor do kraja, bezuslovno.

Život ovde je mesto gde se partnerstvo između Boga i čoveka ispunjava. Smrću, čovek predaje svoju slobodu i vrši se samo Božja volja. Duša je prijemčiva, više nema mesta za slobodu.

Život ovde i sada je zadatak. Svaki trenutak može da bude jedno postignuće.

Telo nije tamnica, već mogućnost. Pa ipak, i pored sve svoje slave, život ovde i sada smatra se predvremenom, pripremom. Međutim, niko se nije radovao životu posle smrti.

Kao što je život posle smrti ispunjenje, život ovde i sada je mogućnost, i smatralo se gubitkom otici iz ovog carstva i pošto je prag pređen, prilika je prošla.

Život je otkrovenje božanskog, dok je smrt prikrivanje. Biti živ znači biti među ljudima, a mi moramo da se odupremo sklanjanju od ljudi. Ali kada jednom dođe trenutak rastanka, izgovara se blagoslov: Blagosloven da si Ti, Bože naš, Kralju sveta, Sudijo istine. Amen.

Moramo da pravimo razliku između biti čovečan i biti čovek. Rođeni smo kao ljudska bića. Ono što moramo da steknemo jeste da budemo čovečni. Biti čovečan je osnovno, odlučujuće postignuće ljudskog bića.

Ljudsko biće završava u organskom razlaganju, ali biti čovečan nije organska supstanca, to je delanje i zračenje čovekove ličnosti. Jedinstvo, opšti zbir trenutaka ličnosti jeste prisustvo koje se nastavlja u smislu što prevazilazi prosti postojanje.

Životni tok ima nejasno značenje u poređenju s čovečnošću. S jedne strane, životni tok može da prisili osobu da se bori za ostvarenje ciljeva, ali ne čini to uvek. Telesno življenje svakako nije sve-

ukupni oblik življenja.

Značenje postojanja je u osvećenju vremena, ovekovečenju trenutka. Biti human je težnja ka večnom.

Čežnja za Bogom, žudnja za trenutnim sagledavanjem božanskog, oslobađanje od sebičnih želja i težnji – ta sloboda može se postići samo posle smrti.

Iskriviljavanje je tumačiti ljudski život kao kretanje prema smrti. Smrt je kraj puta i dok se krećemo duž dugog puta dana i noći, mi se stvarno krećemo prema življenju, delanju, postizanju. Smrt je kraj puta, ali ne i njegov smisao, ne opovrgavanje življenja. Mehaničko je gledanje da je svaki trenutak života jedan korak prema smrti. Svaki trenutak života je novi dolazak, novi početak. Oni koji tvrde da mi svakoga dana umiremo, da nas svaki trenutak lišava jednog dela života, gledaju na trenutak kao na prošlo vreme. Ako se gleda na trenutke kao na sadašnje vreme, onda je svaki trenutak novi dolazak, novi početak.

Plemenita dela jednoga čoveka Gospod koristi kao seme da se zasadi drveće u Edenskom vrtu. Svaki čovek donosi svoje drveće; svaki čovek stvara svoju sopstvenu Rajsку baštu. U judaizmu primarna dimenzija postojanja u kojoj se smisao i doživljava i stvara, jeste dimenzija učinjenog. Sveta dela, plemenita, ne samo što oponašaju božansko – ona predstavljaju božansko.

Rabin Šimon ben Johaj tvrdi: „Poštujte *micvot* jer su *micvot* moji predstavnici, a predstavnik je obdaren autoritetom svoga starešine. Ako poštujete *micvot*, isto je kao da poštujete Mene. Ako ne poštujete njih, isto je kao da ne poštujete Mene.“

A tajna duhovnog života je svest o ultimativnosti svakog trenutka, zbog njegove svete jedinstvenosti i, zbog njegovog jednom-zauvek. Taj osećaj pomaže nam da svu svoju snagu uložimo u osvećenje trenutka činjenjem onoga što je sveto.

Svaki trenutak je carstvo u kojem svako od nas pojedinačno jeste car milošću Božjom. Zna li car šta da čini sa svojom moći? Naš zadatak je da stvaramo delo, piramidu dela.

Postoje dve posebne teme: smrt i posle smrti. Moramo da se borimo da smrt razumemo u odnosu na život. Posle smrti ovaj odnos transcendira i o njemu se mora razmišljati u drugim pojmovima.

Smrt se ne razumeva kao kraj bivstvovanja već kao kraj delanja. Kao takva, ona predstavlja dra-matičan prekid, radikalni događaj: prestanak činjenja.

Mi se ne zadržavamo na smrti. Mi se zadržavamo na dragocenosti svakog trenutka. Materijalne stvari iščezavaju. Trenuci vremena nikada ne prolaze. Vreme je rešenje smisla života i smrti. Život proživljen sa značenjem, prema tome, predstavlja obelodanjivanje večnog.

Nije problem u tome kako olakšati strah od smrti već kako shvatiti smrt povezanu sa smisлом života.

Iz perspektive Ljubavi, smrt pojedinačne ličnosti je absurdna i bez utehe. Nema argumenta koji bi

mogao da se ponudi ožalošćenima kao uteha. Reči koje nudimo ožalošćenima - „Neka te Gospod uteši sa onima koji oplakuju Cion i Jerusalim“ - nose nadu da postoji uteha za one koji oplakuju baš kao što postoji i uteha za Jerusalim u ruševinama.

Misao o smrti je neophodan deo ljudskog postojanja. Pomaže nam da se otvorimo prema krajnjim zahtevima bez obzira na lične potrebe.

Briga zbog smrti je u stvari briga zbog krajnjeg suočavanja koje prati smrt. Drugim rečima, briga za život posle smrti više nego briga zbog same smrti.

Život sa svojim konfliktima i protivurečnostima, besmislenostima i složenostima, povređuje nas zagonetnošću koja može da dovede do očajanja. Život posle smrti ili nada u njega jeste nada za razjašnjenjem, nada da će se sudelovati u razumevanju enigme života na zemlji.

Jedan motiv koji stalno izbija na površinu u istraživanjima koja se bave odnosom prema smrti kod pacijenata u terminalnoj fazi bolesti jeste da „krizu ne stvara sama po sebi činjenica smrti koja se bliži, čovekova nepremostiva kratkoča trajanja, već pre tračenje ograničenih godina, nerešeni zadaci, propuštene prilike, neiskorišćeni talenti, zla koja su se mogla izbeći, a koja su počinjena. Tragedija koja se nazire jeste da čovek umire prerano i nedostojanstveno, da smrt nije postala njegova 'sopstvena'.¹

Postoji jedan paradoks u odnosu na smrt. Biti živ smatra se najvećom vrednošću. Ipak, suočen sa izborom živeti ili počiniti ubistvo, na primer, onda nam se kaže, bolje je da te ubiju nego da ubiješ. Tokom vekova, savetuju nas da razvijamo spremnost da umremo kako bismo posvetili Božje Ime.

Smrt predstavlja radikalno poricanje čovekove snage i ogoljeno podsećanje na neophodnost da se dođe u vezu sa značenjem koje postoji van dimenzija ljudskog života. Čovečnost bez smrti predstavljal bi oholost bez kraja. Plemenitost ima korene u čovečnosti, a čovečnost crpe veći deo svoje snage iz misli o smrti.

Smrt poriče oboženje i izobličava ljudsku oholost.

On je Bog; pravo je ono što On čini, jer svi su Njegovi putevi pravični; Bog vere i lišen nepravde, pravedan i pravičan je On.

Pravedan si Ti, o, Gospode, Koji usmrćuješ i oživljavaš, jer u Tvojoj ruci je jamstvo za sva živa bića. Daleko bilo da Ti izbrišeš naše sećanje. Neka bi nas u ljubavi samilosnoj pogledao, jer su Tvoji, o, Gospode, milost i oproštenje.

Znamo, o, Gospode, da su sudovi Tvoji pravda, pravedan si u govoru Svom i čist u суду Tvom, nema prigovora nakon presude Tvoje. Pravedan si, o, Gospode i pravi su sudovi Tvoji.

O, Sudijo istine, Sudijo pravde i istine. Blagosloven da je Sudija istine, jer sve njegove presude su pravda i istina.

Gospod dade, Gospod uze, neka je blagosloveno Ime Gospodnje.

Svakodnevni molitvenik, iz obreda sahrane

U razorenom svetu, prestanak življenja je neophodnost. Ali jednog dana „On će uništiti smrt zauvek i utrće Gospod Bog suze sa svakoga lica“ (*Isajja*, 25:8).

Kada je rabin Bunam ležao na samrtnoj postelji, njegova žena je gorko plakala. Kada je on to primetio, reče joj: „Zašto plačeš? Ceo život mi je bio dat samo zato da naučim kako da umrem.“

O životu posle smrti se razmišlja samo terminima nečije vere u Boga.

Da pođem i dolinom senke smrti,
neću se bojati zla;
jer si Ti sa mnom;
štap Tvoj i palica Tvoja teše me.

(*Psalmi*, 23:4)

Mi ne znamo kako da umremo dostojanstveno, jer ne znamo kako da ostarimo dostojanstveno. Starenje mora da bude proces očišćenja samoga sebe, put da se pripremimo za krajnje suočavanje.

Ako je život hodočašće, smrt je dolazak, proslava. Poslednja reč ne bi trebalo da bude ni žudnja ni gorčina već mir, zahvalnost.

Mnogo nam je dato. Zašto je ishod naših života, zbir naših dostignuća, tako malen?

Naša zbumjenost je kao neki ambis. Ma šta dali od sebe, toliko je mnogo manje od onoga što smo dobili. Možda je u tome značenje umiranja: dati celoga sebe. Smrt se ne sagledava prosto kao uništenje i katastrofa. Ona se doživljava kao gubitak budućih mogućnosti da se iskusи i da se poveća slava dobrote Božje ovde i sada. Ona nije nestanak već zbir, kraj preludijuma za simfoniju o kojoj imamo samo nejasno naziranje nade. Preludijum je beskrajno bogat mogućnostima za povećanje ili izazivanje Božjeg strpljenja, stalni napor da se svet iskupi.

Smrt je kraj naše moći sudelovanja u iskupljenju. Život koji sledi moramo da zaslužimo dok smo ovde. On ne postaje ni iz čega; on je prikupljanje, žetva večnih trenutaka dostignutih na zemlji.

Ako ne negujemo osećaj za Božju slavu dok smo ovde, ako ne naučimo kako da doživimo da okusimo nebesa dok smo na zemlji, čemu možemo da se nadamo u budućem životu? Seme večnog života zasađuje se u nama ovde i sada. Ali seme propada ako se postavi na kamen, u duše koje umiru dok je telo još živo.

Problem ne predstavlja kako da nastavimo već kako da uzvisimo naše postojanje. Plać za životom iza groba je drskost ako ne postoji plać za životom večnim pre nego što se spustimo u grob. Večnost nije večita budućnost već večita sadašnjost. On je u nas usadio seme života večnog. Budući svet nije samo onaj posle nego i onaj sada.

Naš najveći problem nije u tome kako da nastavimo već kako da se vratimo. „Šta ću vratiti Gospodu za sva dobra što mi je učinio?“ (*Psalmi*, 116:12). Kada je život odgovor, smrt je povratak kući. „Skupa je pred Gospodom smrt svetaca

Njegovih“ (*PSALMI*, 116:14). Jer naš najveći problem predstavlja samo sazvučje Božje brige: Kako ču moći da vratim ljudima sve obilje Njegove darežljivosti prema meni? „Jer doveka je milost Božja.“ Ovo je smisao postojanja: pomiriti slobodu sa služenjem, prolazno s trajnim, utkivati niti vremenske u tkaninu večnosti.

Najdublja mudrost koju čovek može da stekne jeste da shvati da je njegova sudbina u pomaganju, u služenju. Mi moramo da pobedimo kako bismo se potčinili: mi moramo da steknemo da bismo dali; mi moramo da trijumfujemo da bismo bili savladani. Čovek mora da razume kako bi verovao, da zna kako bi prihvatio. Težnja je da se poseduje; savršenstvo je da se podeli. Ovo je smisao smrti: krajnja posvećenost božanskom. Smrt tako shvaćena neće biti izvitoperena žudnjom za besmrtnošću jer je čin davanja reciprocitet čovekovog u dela u Božjem daru života. Za verujućeg čoveka privilegija je umreti.

Engleskog prevela Ljiljana Matijašević

IZDANJA BIBLIOTEKE NER MICVA

- Arije Kaplan: Rajske vode, tajna mikve 5759/1999
- Abraham Jošua Hešel: Šabat 5759/1999
- Arije Kaplan: Šabat – Dan večnosti 5759/1999
- Majmonid: O pokajanju 5760/2000
- Majmonid: Uvod u etiku otaca 5760/2000
- Jehuda Halevi: Hazari 5760/2000
- Menahem Kelner: Majmonid o judaizmu i jevrejskom narodu 5760/2000
- Arije Kaplan: Jerusalim – Zenica vaseljene 5760/2000
- Džoš Grinberger: Kada ljudska inteligencija postane majmunska 5761/2001
- Arije Kaplan: Majmonidovi principi, osnove jevrejske vere 5762/2002
- Josef Faur: Zlatne golubice sa srebrnim tačkama 5763/2002
- Arije Kaplan: Priručnik jevrejske misli, I deo 5763/2002
- Arije Kaplan: Priručnik jevrejske misli, II deo 5765/2005
- Rabin Natan Bušvik: Kako razumeti jevrejski kalendar 5765/2005
- Arije Kaplan: Beskrajna svetlost - Knjiga o Bogu 5769/2009
- Arije Kaplan: Tefilin 5769/2009
- Arije Kaplan: Cicit – Nit svetlosti 5769/2009
- Moraša 1 5770/2010
- Јисраел Гутман-Хаим Шацкер: Холокауст и његово значење 5770/2010
- Eliezer Berkovic: Vera posle Holokausta 5773/2013
- Moraša 2 5776/2015
- Martin Buber: Put čoveka 5776/2016
- Rabin Šlomo Riskin: Svetlost Tore – Knjiga Postanja 5777/2016
- Moraša 3 5779/2019
- Priča o dve ljubavi 5782/2022
- Moraša 4 5782/2022

¹Herman Feifel, *The Meaning of Death*, New York: McGraw Hill, 1959: 127.

Dino Brumec

Boris Havel

*JEDAN OD NAJVEĆIH STRUČNJAKA ZA PITANJA
IZRAELA U HRVATSKOJ I PROFESOR NA
FAKULTETU POLITIČKIH ZNANOSTI U INTERVJUU ZA
OBZOR TVRDI DA TREBA STATI NA
LOPTU I DAJE NAM I VRLO NIJANSIRAN POGLED NA
PITANJE ANTISEMITIZMA U SVIJETU*

*Antisemiti imaju novi način
da iskažu mržnju prema
Židovima. To je protucionizam
Večernji list, subota, 25. ožujka 2023.*

*Ideološka podjela izraelskog društva nikad
nije bila ovako duboka. Ali građanski rat,
to je besmislica*

Situacija u Izraelu vrije: predsjednik države govori o mogućnosti izbjivanja građanskog rata usred velikih prosvjeda zbog planova o pravosudnoj reformi premijera Benjamina Netanyahua. Istodobno se Palestinci žale da se prema njima povećalo nasilje, a vlada je na udaru kritika međunarodnih medija zbog priključenja desnih stranaka. No jedan od najvećih stručnjaka za pitanja Izraela u Hrvatskoj, profesor na Fakultetu političkih znanosti Boris Havel u intervjuu za *Obzor* tvrdi da treba stati na loptu – on smatra da su kritike reforme pravosuđa i nove vlade pretjerane, a daje nam i vrlo nijansiran pogled na pitanje antisemitizma u svijetu. Havel je prošle godine izdao i prvi dio svojeg monumentalnog pothvata – knjigu “*Izrael – Narod u danu rođen*” u kojem je obradio povijest Izraela od Abrahama do Bar Kohbe (oko 2000. godine pr. Kr. do 135.) Ljubitelje povijesti Izraela čekaju još dva sveska koji će kompletirati ogromnu Havelovu trilogiju.

Izraelski predsjednik Isaac Herzog ovog tjedna rekao je da oni koji misle da pravi građanski rat, u doslovnom smislu, nije moguć “ne znaju što govorite”. Što se to događa u zemlji?

Predsjednik Herzog u ovim se previranjima pokazao kao glas pomirljive odmijerenosti. Premda dolazi iz lijeve političke opcije, a birao ga je Kneset s tadašnjom eklektično-lijevom većinom, on nastoji govoriti kao predsjednik svih Izraelaca, I čini mi se da u tome uspijeva. Stanje u Izraelu je ozbiljno. Ideološka podjela društva, govorim o izraelskim Židovima, vjerojatno nikad nije bila ovako duboka, žestoka i nepomirljiva, djelomice zbog biti spora, djelomice zbog medijskog podjarivanja. Ali da bi moglo doći do građanskog rata, to je besmislica. U prošlosti je bilo i oštrijih sukoba

pa su riješeni bez krvoprolića. Tko poznaje povijest Izraela, sjetit će se, primjerice, slučaja broda *Altalena* ili iseljavanja Židova sa Sinaja, iz dijelova Samarije i iz Pojasa Gaze. Štoviše, Izrael je iz prijašnjih kriza uglavnom izlazio jači.

Opišite nam prosvjedni pokret – 11. ožujka na ulice su izašle stotine tisuća ljudi, na možda najvećim demonstracijama u povijesti zemlje. Među njima se nalaze i neki vojni rezervisti pa neki analitičari dovode u pitanje koheziju unutar vojske.

Prosvjedni pokret nije jedno koherentno tijelo. Na prosvjede izlaze ljudi raznih interesnih, političkih i svjetonazorskih opredjeljenja kojima je zajedničko to što se, iz ovog ili onog razloga, protive Netanyahuu i reformi pravosuđa, a na izborima su pretrpjeli debakl. Među njima su pristaše krajne ljevice, okupljeni u stranci *Merec* koja uopće nije prešla izborni prag, preko srednjostrujske ljevice, ljevičarskih nevladinih udruga i interesnih skupina, do desničarskog sekularnog pokreta *Israel beiteinu* Avigdora Liebermana. Parola pod kojom nastupaju je očuvanje demokracije u Izraelu. No to je zbor političkih opcija koji je jesenjas demokratski maknut s vlasti. Krajne lijeve i umjerene lijeve opcije u Izraelu odavno nemaju izgleda osvajanja vlasti na izborima, osim u koalicijama sa strankama centra i uz podršku arapskih lista. Ljevicu je to do sad manje zabrinjavalo, jer su svoje ideologije mogli provoditi kroz odluke Vrhovnog suda, zaobilazeći javnu raspravu i izborne natjecanje. Taj se sud zbog specifičnog izraelskog načina izbora sudaca posljednjih desetljeća profilirao kao zatvoreni krug ideoloških istomišljenika i mnogi ga Izraelci smatraju ispostavom ljevičarskog aktivizma. Ako bi Netanyahuva desna koalicija i ministar pravosuđa Levin uspjeli reformirati taj sud, bitan dio ljevičarskog formativnog utjecaja na društvo urušio bi se i vratio u okvire demokratskih procesa. Vrhovni je sud od 1990-ih, kad je njime predsjedao Aharon Barak, malo-pomalo prisvajao ovlasti donositi zadnju riječ u pitanjima koja nisu samo pravosudna, nego su ideološka, politička, svjetonazorska, sigurnosna i vojna. Temeljna se politička pitanja u demokratskom društvu rješavaju na izborima, a ne u sudnici. Reformom bi se postigla bolja trodioba vlasti u smislu da bi se sudbenoj vlasti oduzele zakonodavne ovlasti, koje bi se vratile ondje gdje im je mjesto, u parlament. Vrhovni je sud sastavljen od neizabranih, imenovanih dužnosnika, koji u Izraelu u praksi biraju sami sebe, što je jedinstven primjer u demokratskom svijetu. Netanyahuva reforma, po mom mišljenju, u načelu predstavlja osnaženje demokracije, a ne njezino urušavanje, kako tvrde prosvjednici i velik dio medija. Izraelsko je društvo naviknuto na prosvjede, polemike, prepiske, svađe,

oštре riječi i oprečna mišljenja. Kad god se dogodi nešto što dio javnosti shvati kao ključno za budućnost nacije, okupi se nekoliko desetaka ili nekoliko stotina tisuća prosvjednika i traže svoje. Ovi su prosvjedi ozbiljniji od većine prijašnjih jer dolazi do naguravanja, a posljednjih dana i do nasilja. Da jedan izraelski prosvjednik krene na drugoga šakom ili nogom, to je neobično. Puno sam puta nazočio različitim prosvjedima u Izraelu, ali nasilje među civilima nisam video nikad. Usto su se u javnom prostoru, među izraelskim Židovima, pojavili pozivi na ubojstvo premijera Netanyahua, članova njegove obitelji i članova vlade. To je šokantno i nedopustivo. Kad se tome doda da je i nekoliko stotina pričuvnika odlučilo priključiti se protuvladinim prosvjedima, i to u vrijeme povećane terorističke aktivnosti džihadističkih skupina, stvari počinju izgledati doista zabrinjavajuće. Vojni i sigurnosni establišment u Izraelu, kao i bilo gdje drugdje, ima svoje interese i nova vlada neke od tih interesa ugrožava, ili postoji percepcija da ih ugrožava. Primjerice, dio vojske pribjjava se da bi u slučaju slabljenja izraelskoga Vrhovnog suda mogli biti izloženi tužbama pred Međunarodnim kaznenim sudom u Haagu. Ovi prosvjedi, dakle, ukazuju na neke krhkosti i slabosti izraelskog društva, politike pa i vojske koji prije nisu postojali ili nisu bili vidljivi, ali ih s druge strane ne treba prenaglašavati u smislu potkopavanja stabilnosti Izraela, ni kao demokracije ni kao vojne sile.

Koji je, po vama, najbolji put naprijed za Izraelce? Hoće li Netanyahu nastaviti sa svojom najavljenom reformom pravosuđa koja je toliko kritizirana?

Usporedite li Izraelce, ili općenito Židove, s drugim narodima i državama, uočit ćete da je polemičnost, kadgod na rubu svadljivosti, među ključnim obilježjima dinamike njihovih međusobnih odnosa. Pogledajte kako su tu polemičnost Amos Oz i Fania Oz-Salzberger opisali u knjizi *Židovi i riječi*. Ta je polemičnost gotovo uvijek konstruktivna i nenasilna. Izraelci uvijek misle da se stvari mogu napraviti drukčije i bolje i ta su mišljenja voljni izreći i javno i privatno. Zdrava polemičnost gura društvo naprijed. Izrael je žarište inovacija upravo zato što uvijek traže novi način rješavanja problema, pa i onda kad je postojeće rješenje dobro; uvijek može bolje. U stvarima aktualne polemike oko reforme pravosuđa, nadam se da Netanyahu i Levin neće pokleknuti i dopustiti da gomila na ulici, a osobito ne strane vlade, uključujući Bidenovu administraciju, određuje politiku izraelske vlasti koja je na izborima odnijela uvjerljivu pobjedu. S druge strane, nema dvojbe da će Netanyahu morati napraviti neke kompromise. Bismarckovim rijećima: "Politika je umijeće mogućega", a Netanyahu je vješt političar.

U politici je trideset godina, od kojih je šesnaest obnašao dužnost premijera. Postigao je neke od najvećih uspjeha u domaćoj i u vanjskoj politici. Uvelike je zaslužan za reformu izraelskog gospodarstva iz socijalističkog u tržišno te za potpisivanje *Abrahamskih sporazuma*. Ali stigao se i mnogima zamjeriti, I to ne samo onima slijeva. Mnogi su izraelski političari koristili utjecaj za kojekakve probitke, uzimali mito, zlorabili položaj, pa su na zatvorske kazne osuđeni i bivši predsjednik i bivši premijer. Netanyahu je godina ma izvrgnut optužbama za primanje mita, ali zasad bez osobito uvjerljivih dokaza pa je i tu podijeljeno mišlje nje javnosti: dok jedni smatraju da je korumpiran i da je njegovo vrijeme prošlo, drugi misle da ga se progoni politički i da je on još uvijek najbolje što izraelska politika može ponuditi za mjesto predsjednika vlade, osobito u kriznim vremenima.

Koliko su točne tvrdnje da je trenutačna vlada Benjamina Netanyahua "najdesnija u povijesti Izraela", kako se redovito opisuje u medijima? Na ročito se govori o problematičnosti ministra Itamara Ben-Gvira.

Svaki put kad desnica preuzme vlast, ljevica i mediji nazivaju je najdesnjom u povijesti. To se zbilo 1977. kad je na vlast prvi put došla desnica pa je tada bilo i točno. Tu je vladu predvodio Menahem Begin, nekadašnji vođa židovske paravojne milicije *Irgun*, koju su mnogi, ne bez razloga, smatrali terorističkom. Ali gle čuda: Beginova je vlada sljedeće godine postigla mir s Egiptom koji je i danas na snazi. Kad je 2001. na vlast došao Ariel Sharon opet su slijeva pljuštale optužbe kako je Izrael skrenuo radikalno udesno. Isti je Sharon potom unilateralno povukao izraelske naseljenike i vojsku iz Pojasa Gaze. Time je ostvario zajedničke snove palestinskog Hamasa i izraelske ljevice. S novinarskim prokazivanjima da je netko desno ili desnije treba, dakle, biti oprezan i sačekati krajnji rezultat. No u Netanyahuovoj se vlasti, kao i u Knesetu, nalazi dosad najveći broj političara iz redova religijske cionističke zajednice, koja posljednjih godina u Izraelu raste po brojnosti i utjecaju. Njihovi su stavovi o rješenju palestinsko-izraelskog problema pragmatični, ne-popustljivi, prožeti političkim realizmom, te brigom za sigurnost države i živote građana. Iz njihovih redova dolazi i aktualni ministar nacionalne sigurnosti Itamar Ben-Gvir. Njegov je stil neuglađen, u prošlosti je imao kontroverznih izjava, a pristaša je i nekih ideja rabina Meira Kahanea, kojemu je 1980-ih Vrhovni sud zabranio kandidaturu za reizbor u Kneset zbog rasizma. Lijevi mediji zato ne propuštaju prigodu da ga zatrpuju objedama i ocrne. Dosad su ove godine u akcijama izraelskih službi na Zapadnoj obali stradala već 83 Palestinca. U palestinskim napadima ubijeno je pak 14 Izraelaca. Kakvo je trenutačno stanje u

odnosima Izraela i Palestinaca? Odnosi između Palestinaca i Izraelaca obilježeni su terorističkim napadima koje džihadisti pokreću protiv Izraelaca, ubijajući i ranjavajući nasumično bilo koga. Cilj palestinskih i drugih džihadista je ubiti Židova, bez ikakva obzira na bilo što drugo, uključujući dob, spol, status civila... samo nek' je Židov. Islamske skupine poput Hamasa i Hezbollaha koje podržava Iran najavljuju, planiraju i pokušavaju izvesti iste oblike uništenja Židova kakve je nekad provodila nacistička Njemačka. Osim toga, džihadistička skupina koja u međusobnim sukobima počne gubiti, najlakše će se vratiti u igru napadom na Židove i Izrael. Podržavam pravo Izraelaca na obranu. Izraelci nisu sveci i nedvojbeno je da u kontekstu sukobljavanja nerijetko grubo krše ljudska prava Palestinaca. Ali srž sukoba je ovo: islamski militanti nasumično napadaju židovske civile, dok izraelske službe ciljuju teroriste i nastoje izbjegći civilne žrtve. Pred Izraelcima su sigurnosno krajne izazovni tjedni. Počeo je mjesec ramazan, vrijeme u kojem se među Palestincima razbukti vjerska mržnja prema Židovima. Do eskalacije uglavnom dove petkom kad se muslimani okupljaju na molitvu. Od vremena Islamske revolucije u Iranu 1979. posljednji se petak ramazana obilježava kao Dan Kuds, odnosno Jeruzalema. Tada izbijaju najveći nemiri. Ove godine židovski blagdan Pashe slavi se pred kraj ramazana, a preklapanje židovskih i muslimanskih blagdana rijetko je prolazilo mirno. Štoviše, prva nasilja u Palestini početkom 1920-ih pokrenuo je tadašnji vođa palestinskih Arapa hadži Emin el-Husseini u vrijeme sličnog blagdanskog preklapanja.

Neki međunarodni aktivisti, uključujući i Amnesty International, ali i izvjestitelji Ujedinjenih naroda, tvrde da Izrael provodi apartheid prema Palestincima. Kako biste ocijenili te tvrdnje? Mnogi Izraelci vide ih kao izrazito uvredljive.

Jedini sustavni apartheid koji postoji na području Izraela i palestinskih područja (Gaza i Zapadna obala) onaj je koji provode Palestinci. Dvadeset posto izraelske populacije čine Arapi, od kojih golema većina živi mirno, radi, školuje se i pridonosi društvu. Kakav apartheid? S druge strane, u palestinskim područjima, primjerice u Pojasu Gaze ili u glavnom gradu Palestinske samouprave Ramallahu, nema ni jednog jedinog Židova. Ako koji pokuša samo proći tuda, rulja na njega pokuša linč. Dijelovi pod upravom Hamasa i Palestinske samouprave su judenrein do razine o kojoj je Himmler, inače blizak prijatelj spomenutog El Husseinija, mogao samo sanjati. Amnesty International kad god s pravom kritizira Izrael. No uzme li se u obzir da istodobno Palestinec abolira od odgovornosti za najgrublja kršenja ljudskih prava političkih protivnika ili manjina među kojima su i

kršćani, njihova povika gubi vjerodostojnost. Ni UN nije osobito vjerodostojan, uzme li se u obzir da islamske i ljevičarske diktature u mnogim njegovim tijelima imaju većinu. U Vijeću za ljudska prava UN-a trenutačno sjede države poput Kine, Kube, Pakistana, Katara, Rusije i Somalije. Što još reći o tome zboru?

Desetljećima se već govorio o rješenjima jedne ili dvije države za Izraelce i Palestince. Za koji model vi vjerujete da bi dugoročno bio najbolji, zašto i kako mislite da bi do njega moglo doći?

Već postoje dvije palestinske države. Jedna je Jordan, a druga je Hamasova poludržava u Gazi. Iskustvo povlačenja iz Pojasa Gaze 2005. Izraelce je naučilo da bi svako daljnje povlačenje, poglavito iz područja Judeje i Samarije, koje se od 1952. Naziva eufemizmom Zapadna obala, bilo samoubilački potez. Većina Izraelaca sukob vidi kao nacionalni i teritorijalni i voljna je napraviti ustupke. No mnogi Palestinci sukob vide kao vjerski, a izraelske ustupke tumače kao znakove slabosti. U Hamasovoj povelji iz 1988. piše da je pitanje Palestine religijsko i da se ne može riješiti pregovorima, nego samo džihadom i uništenjem židovske države. Nekadašnji hrvatski ministar vanjskih poslova Miomir Žužul davno je uočio da Izrael nema sugovornika za mir. Tako je, nažalost, i danas. Mnogi Izraelci žive u tjeskobnoj dvojbi između nastavka okupacije palestinskih područja i izlaganja života svojih obitelji pogiblima. Izrael je dva i pol puta manji od Hrvatske. Zelena crta koja odvaja "okupirana područja" od ostatka Izraela na jednom je mjestu udaljena tek 15 kilometara od Sredozemnog mora. Bojim se da dugoročno rješenje nije na pomolu.

Kako mislite da će nedavna ponovna uspostava odnosa između Irana i Saudijske Arabije utjecati na Izrael? Iran i Izrael dvije su zemlje koje se međusobno vide kao egzistencijalnu prijetnju.

Zbližavanje Irana i Saudijske Arabije ponajprije je poraz američke vanjske politike. Na Bliskom istoku raste utjecaj Kine, pod čijim je pokroviteljstvom taj sporazum potписан, a otprije raste utjecaj Rusije. Posebna je opasnost Iran koji je odgovoran za podjarivanje sukoba u Iraku, Siriji, Libanonu, Izraelu, Jemenu, Perzijskom zaljevu i drugdje, a na pragu je izrade nuklearnog oružja. To je loše za Izrael, za Ameriku, ali i za Europu. Zamislite u južnom susjedstvu Europske unije savez islamskih, autokratskih nacionalističkih i komunističkih režima, koji nadziru svjetsku proizvodnju nafte, trgovinske pravce prema istoku, imaju nuklearni arsenali... Šira slika zabrinjava, ali i upućuje na važnost savezničkog odnosa EU s Izraelom jer Europa i Izrael dijele ne samo zajedničke vrijednosti nego i interes. Na globalnoj

razini rasprava o antisemitizmu vratila se na velika vrata. Od košarkaša Kyrieja Irvinga, glazbenika Rogera Watersa i Kanyeja Westa, debate o antisemitizmu u Ukrajini ili Rusiji, političara Jeremyja Corbynia, pitanje je li kritika Georgea Sorosa zapravo antisemitizam... Oni koje se optuži za antisemitizam najčešće se pravduju da oni samo "kritiziraju izraelsku državu, ne i sve Židove". Gdje vi vidite razdjelnici između kritike Izraela i antisemitizma?

Antisemitizam je ideologija koja je nadahnula najmasovnija pogubljenja u ljudskoj povijesti, u kojima je život izgubilo šest milijuna europskih Židova. Civiliziranom svijetu ta se ideologija gadi. No antisemiti danas imaju nov način da iskažu svoju mržnju prema Židovima, a ne kompromitiraju se kao rasisti. Taj je način protucionizam. Obrušavati se na židovsku državu samo zato što je židovska nije ništa drugo doli antisemitizam. S druge strane, prosuđivati židovsku državu kao što se prosuđuje i svaku drugu, pa i oštro je kritizirati, sasvim je legitimno i normalno. Izraelci ne žele da se njihova država procjenjuje ni blaže ni oštije nego druge, a u oštrim kritikama Izraela nerijetko prednjače sami Židovi. Mislim da nije teško razabrati kad se radi o legitimnoj kritici, a kad se ispod fasade protucionizma krije antisemitizam. Waters je puno bolji glazbenik nego politički komentator, ali ne mislim da je antisemit, za razliku od Corbynia. Što se tiče Sorosa, on se u Izraelu povezuje s financiranjem krajnje lijevih protucionističkih organizacija, pa čak i pokreta povezanih s terorizmom. Soros je u Izraelu među izraelskim domoljubima omraženiji nego u Hrvatskoj među hrvatskim. Ukratko, mrziti Židove zato što je Soros Žid jest kao mrziti Hrvate zato što je Zoran Pusić Hrvat.

U prvom svesku knjige obradili ste povijest Izraela od Abrahama, odnosno 2000. godine prije Krista, do 135. godine. Ogroman je to raspon. Koja je posebnost Izraela i Židova u odnosu na druge narode?

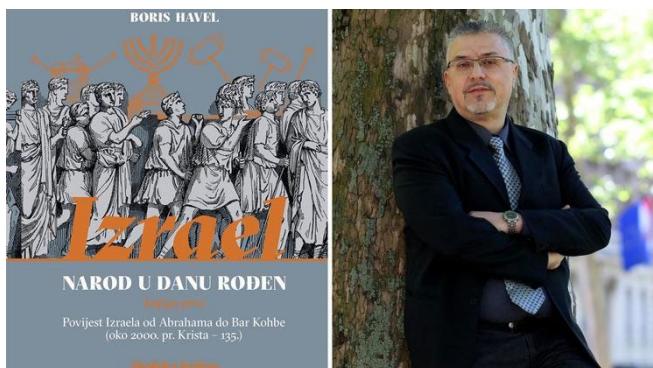
Zapadna civilizacija temelji se na tri grada: Jeruzalemu, Ateni i Rimu. Jeruzalem znači Židovi. Oni su svijetu podarili najveća duhovna blaga, Bibliju, etički monoteizam i na koncu kršćanstvo. U knjizi sam opisao nastanak i razvoj hebrejske, izraelske, odnosno židovske misli, djelomice u usporedbi s drugim civilizacijama. Za odgovor na to pitanje morat ćete otvoriti knjigu.

Napisali ste knjigu od tisuću stranica, no neki aspekti povijesti Izraela i Židova sigurno su manje poznati. Koji su to? Što još povjesničari mogu istražiti, a za koje razdoblje vjerujete da bi zauvijek moglo biti skriveno?

Kao politologu i povjesničaru zanimljivo mi je kako su drevna zbivanja odredila tijek židovske političke misli u 20. i 21. stoljeću te kako je povijest Izraela oblikovala zapadnu civilizaciju. Prostora za nova istraživanja i otkrića, osobito arheološka, ima puno.

Često se postavlja pitanje jesu li Židovi vjerska zajednica ili pak su narod, odnosno nacija. Koliko je to dvoje međusobno odvojivo?

Židovi su narod. Taj narod, koji svoj poseban identitet njeguje dulje od tri tisućljeća, ima svoju vjeru, tradiciju, povijest, kulturu, zakon, kanon, jezik i državu. Sve je na neki način isprepleteno, povezano i neodvojivo.

Boris Havel i njegova knjiga

Dino Brumec je novinar Večernjeg lista

Knjiga nađena 500 kilometara istočno od Istanbula

Jovica Aćin

Kobno ime *ili o tome kako nas obuzima duh neverice*

Možda je u svačijem životu malo nesumnjivih stvari, ali u mome slučaju zasad postoje samo dve. Prva nesumnjiva stvar jeste da nisam, kad sam rođen, dobio pravo ime nego pseudonim. Naprsto nisam nazvan svojim imenom, svojim pravim imenom. Ja sam od rođenja neko s lažnim imenom; osuđen sam, rekao bih, da od rođenja do smrti nosim krst imena koje mi ne pripada. To je kao da sam bez sudbine ili s lažnom sudbinom. Lepo su mi pripisali, pretpostavljam, tuđe ime kao da su tako hteli da me zauvek maskiraju, i ne samo tako da ne može niko da me identificuje nego sam na taj način, bez mnogo muke, duboko, do samog srca prerušen i otuda skriven čak i od samog sebe. Uz to, dabome, nema nikog na svetu ko zna kako se zaista zovem. Onaj ko mi je dodelio ime nije ni mogao ništa drugo da učini nego da me tako preruši, štaviše lažira. Eto, ne samo da ne znam svoje pravo ime nego je situacija po mene još gora, jer s obzirom da sam lišen živog izvora, koji bi bio kadar da mi ime saopštiti, teško da će ga ikad sazнати. Najpre sam očajavao, pa onda prihvatio da sam osuđen na poraz i da ne vidim nikoga ko bi mi došapnuo tu životvornu tajnu, to pravo ime koje mi je oduzeto. Zapravo nije mi ni oduzeto. Još gore, nije mi ni bilo dato. Pošto sam se pomirio s tim da sam izgubljen slučaj, lagano sam se oporavljaod početnog osećanja beznađa i, posle izvesnog vremena, kad sam već proživeo pola svog veka, jednog jutra sam se probudio sa čvrstom odlukom da ne pristajem. Ne pristajem da poklekнем, ne priznajem poraz bez borbe, neću da se mirim s nečim što bi trebalo doživotno da bude moja lažna sudbina. Odlučio sam da nipošto i nikad, do daljnog, ne odustajem od toga da tražim svoje ime. I to je bila druga nesumnjiva stvar u mome životu: ne sumnjam, naime, da će jednom uspeti da doznam kako se istinski zovem. Saznaću ko sam i odakle potičem. Ako nema puta do cilja, uzeću malj, udarati po stenu, gristi kamenje, sve dok ga ne smrvim u sitan šljunak i sam stvorim taj put. Proseći će ga kroz svaku vrlet, metar po metar, kilometar po kilometar, i neću se predavati.

Prvi korak mi je sve vreme bio tik pred očima, a ja ga nisam video. Trebalо je odmah da ga prepoznam, a bio sam slep za njega. Moje lažno ime! Ono je moje breme, ali i putokaz. Onaj ko mi ga je nadenuo, po svemu sudeći ne znajući za drugo, i sam bez svesti o mom pravom imenu, nije ga izmislio. Izmislići ime nije baš jednostavan poduhvat. To je podvig. Upravo ime koje izmislimo

za nekog jeste njegovo pravo ime, bez obzira što se događa da isto ime može biti izmišljeno za različite ljude. Izmislići ime jeste otkriti da je to izmišljeno ime odvajkada postojalo i bilo namenjeno za tog tek rođenog i bezimenog. Zaključak se sam nametao: moje lažno ime, ako nije izmišljeno, kao što nedvosmisleno proizilazi iz prirode pravog imena, može biti samo već nečije ime. To je tuđe ime, a to sam oduvek i pretpostavlja. Trebalо je, znači, da potražim čije je to ime, i potom krenem dalje, nadajući se da će mi to ukazati na smer kuda da nastavim sa svojim putem. Jasno je da mnogi ljudi nose moje lažno ime. Zbog toga ih ni najmanje ne osuđujem. Svako ima pravo na svako ime. Ne mogu da tvrdim ni da svi koji nose to ime, nose to ime kao lažno ili kao pravo ime. Na svakome je, ako želi, da to pitanje pretresa i raščišćava za sebe. Meni je dovoljna sopstvena muka. Ali, koliko god se ljudi zvalo mojim lažnim imenom, samo jednom od svih njih u istoriji dugujem to ime. Kad nađem na tog od koga je ime pozajmljeno, neki znak, smatrao sam, mora postojati koji će mi reći da li sam valjano identifikovan i značu da sam kod pravog čijim imenom sam zamaskiran. Nevolja je bila da to identifikovanje može prilično da potraje i da će moj put, trebalо bi da se bojim, završiti već na prvom koraku, a da taj korak nisam ni dovršio. Zato sam se opredelio za prečicu: neka me slučajnost vodi. Kad sam dobio lažno ime, kao da mi je sudbina bila zapečaćena, i to naglavce, uperena protiv mene. Hajde da prizovem tu sudbinu, koliko god bila lažna, sudbinu udešenu protiv mene, prizovem je da radi u mojoj korist. Tako sam posle nekoliko meseci danonoćnog traganja i dospeo do mog imenjaka za koga se pokazalo da je verodostojan. Napravio sam, međutim, takoreći neoprostivu grešku. Čak i kad sam otkrio, bacajući kockice, onog koga sam tražio, produžio sam s bacanjem kockica, pa se pojavio još jedan na koga mi je ukazala igra slučaja, igra sudsbine. Pošteno je bilo da i posle tog drugog ne odustajem od bacanja kockica, pa samo tako i učinio. Srećom, više ni na koga kockice nisu pale.

Tako je, poslužio sam se kockicama da bih ustanovio čije ime nosim. Iz mase sam odvojio svoje mnoštvo u kojem je svako bio upisan pod ovim imenom. Nisam to uradio za tren oka. Trebalо je vremena, jer sam strepeo da ne preskočim nekoga. Zatim mi je ne manje vremena trebalо da prođem te hiljade ljudi zabeleženih u javnoj i privatnoj istoriji pod mojim lažnim imenom, svakog da dovoljno proučim i naposletku za svakog od njih bacim kockice. U tom činu bacanja kockica, činu odluke, činu kojim me je slučaj dovodio u najneposredniji dodir sa sudbinom, morao sam da budem potpuno opušten, istinski i duboko rasejan, nepristrasan i, istovremeno ipak usredsređen, ponesen onako kao što su to neki sveci u mističnoj ekstazi. Cele dve nedelje

dana su mi otišle na uvežbavanju te tehnike. Kockice su mi govorile. Najzad, kao što rekoh, kazale su mi mog imenjaka. Triput sam za njega bacao kockice i sva tri puta kockice su govorile isto, sva tri puta padale su jednako, uvek na istu stranu. Taj izabranik, prvi na koga su me kockice uputile, zvao se istovetno kao ja, mada mu je to ime bilo u jevrejskom obliku. Bio je to moj imenjak iz Katalonije, iz četrnaestog veka. Tačnije, bio je s Majorke i bio sin jednog od kartografa iz tamošnje, nekada veoma poznate kartografske radionice.

Ali, kao što sam nagovestio, svrbelo me je i ja sam nastavio da bacam kockice i za gomilu onih za koje nisam bacio. Bilo je logično da ih ne zanemarim. Ako je moj izbor bio da se poverim odluci kockica, zar nije trebalо da tom testu podvrgnem baš sve one s mojim imenom? Niko nije smeо biti izostavljen. Sudbina je htela da svi budu u igri i niko nije smeо da bude ispušten. Svako je morao biti izložen proveri. Zato sam nastavio. I kad nije izgledalo da kockice neće više ni za koga pasti istovetno kao za Majorčanina, nenadano je iskršnuo još jedan istoimeni zgoditak. Taj je bio iz Sirije, iz petog veka. Monah. Trećeg do kraja niza koji sam proveravao nije bilo, barem ne u pamтивекu. Možda je trebalо da obratim veću pažnju da je taj sirijski monah pisao poslanice, recimo o imenima nepoznatog boga, i potpisivao ih tuđim imenom, imenom izvesnog Dionisija iz Atine koji je živeo u prvom veku. Nisam obratio pažnju, pa ne znam u kojoj bi se meri to mene ticalo, jer mi je tada nešto palo na pamet.

Da, odjednom sam se setio: pa za sebe nisam bacio kockice! Za svakoga sam, a za sebe nisam. Hajde da bacim i za sebe. Istina, malo dockan, ali još mogu da stignem. Kockice su pale. Ponovo sam ih bacio, i ponovo, ponovo, devet puta, i uvek su padale tri trojke. Zaledio sam se.

Tako se probijanje puta do mog pravog imena okončalo već posle prvog koraka, jer kockice su i za mene pale. Bio sam treći, posle one dvojice za koje teško mogu da kažem da je za njih moj kum uopšte mogao znati. Ako je ime uzeto od mene, pa mi zatim dato, nije li to ime pravo? Dobio sam tuđe ime, a stranac s tim imenom bio sam upravo ja. U najmanju ruku bio sam deo trojstva. Imam lažno ime. Od nekoga kome je to pravo ime. Ja sam, prema tome, onaj s pravim imenom. U isti mah sam onaj s lažnim imenom. Dobio sam svoje pravo ime i tim imenovanjem stekao lažno ime.

Shvatio sam da nešto nije u redu. U potrazi sam naleteo na čvor koji je trebalо da razvežem. I tu sam stao. Možda suviše verujem u nesumnjive stvari, čak ih slavim, umesto da u neizvesnostima vidim istinski život u kojem nas navodno pravo ime i ono što nazivamo sudbina samo opterećuju. Pri tome, valjda nam nije dato da razmrsimo sve čvorove na koje nađemo. Ukratko, odustajem od svoje priče o pravom imenu. To je igra s vatrom koja guta godine i koje mi sad poput ovećeg pče-

linjeg roja neprestano zuje u ušima. Dok sam bezglavo istrajavao da dospem do svog pravog imena, jedinog imena, odigravalo se nešto što nisam htio da priznam, jer me je plašilo. Danas, na kraju, više ne strahujem nego sam ispunjen radošću zbog toga što je, mimo moje volje, broj imena na koja se odazivam bivao sve veći. Imam već hiljadu različitih imena. Uskoro ću moći reći da sam svako od vas. Biću svako i biću niko.

Јовица Аћин
KРОЗ БЛАТО

Odlomak iz knjige Jovice Aćina KROZ BLATO i ostala umišljanja

Jovica Aćin

Zapisi povodom Valtera Benjamina

Snežana Ivković

GVOZDENA ZAVESA

Sudbina ili san o slobodi

Intervju sa Vesnom Goldsvorti

Kada se u srpskim krugovima kaže da je neko u inostranstvu uspeo, pre svega se misli na novac i slavu. Uspeh Vesne Goldsvorti bazira se na intelektualnoj moći i talentu u umetničkom stvaralaštvu, zvanom književnost.

Vesna Goldsvorti

Veliko mi je zadovoljstvo i čast da sam imala priliku da intervjujem autorku romana *Gvozdene zavesa* (2022), *Cernobiljske jagode* (2005), *Gorski* (2015), romana koji su proglašeni za najčitanije širom Evrope i prevođeni na nemački, bugarski, holandski, italijanski, katalonski, srpski, španski, švedski, poljski, portugalski i rumunski. Samo *Cernobiljske jagode* doživele su oko 250 kritika u svetskoj štampi; šest nedelja na listi bestselera *Frankfurter Algemajne Craitunga*. Da podsetimo čitaoce da je ova knjiga autobiografska i slika detinjstvo i mladost koju je Vesna Bjelogrlić Goldsvorti provela u Beogradu, kao i njene prve korake u oblasti poezije i književnosti uopšte. Ovo je i svojevrsna slika života i navika nas koji smo živeli u socijalističkom društvenom uređenju. I tematika *Gvozdene zavese* ima sličan okvir – glavna junakinja iz ušuškanog života crvene princeze odlazi na Zapad i doživljava novi život u okruženju koje je poznavala samo kroz literaturu...

U doba društvenih mreža i sve težeg prepoznavanja pravih vrednosti, Vaša nova knjiga nailazi na lep prijem i pohvale na Zapadu. Nije li taj zasićeni Zapad ipak željan nečeg novog, autentičnog, različitog?

Da, stalno se traga za nečim novim jer je zasićenje na tržištu ogromno. Teško je objaviti knjigu, a još teže posle biti primećen. Ali, od moje prve

knjige prošlo je četvrt veka tako da ja sigurno nisam neka novost. Ne mogu da govorim uopšteno o Zapadu jer je prijem mojih knjiga bio toliko različit od zemlje do zemlje, a sa *Gvozdenom zavesom* mnoge prevode tek očekujem. U Nemačkoj i Austriji, recimo, *Černobiljske jagode* imale su četrnaest izdanja, pozorišnu predstavu, reklame na metrou i brojne televizijske emisije. Međutim, iako su u Britaniji bile bestseler i imale serijalizaciju na Bi-bi-siju, nisu doživele američko izdanje. Sećam se da je par tamošnjih izdavača smatrao da je to „suvše evropska knjiga“. Paradoksalno, posle se britansko izdanje tamo dobro prodavalio, čak je uvršteno u lektiru na univerzitetima. *Izmišljanje Ruritanije* objavljeno je, pak, prvo u Americi, a *Vašington post* dao je knjizi celu naslovnu stranicu svog književnog dodatka. S nestrpljenjem očekujem severnoameričko izdanje *Gvozdene zavese* u februaru jer je *Norton* jedan od najeminentnijih izdavača „preko bare“. U Britaniji je roman pozdravljen kao jedan od najznačajnijih romana u 2022, ali znam i da su ukusi različiti. Imam prijatelje među britanskim piscima koji su u SAD zvezde, a ovde je njihov odjek osetno manji. To su dva sveta iako je jezik isti. Kanada, takođe, ima svoje specifičnosti, svoj ukus.

Ženski rukopis sve češće donosi novi ugao gledanja na svet i pojave u društvu. Da li je žena u politici, književnosti, tehnici, samo moda ili je i nešto više?

Na ovo pitanje može se odgovoriti na više načina. Književnost koju pišu žene stara je koliko i književnost sama, od Sapfo naovamo. Vizantijski svet se može pohvaliti neverovatnim dostignućima žena pisaca, od Ane Komnine do naše Jefimije. U Britaniji su najveći klasici devetnaestog veka upravo žene – sestre Bronte, Džordž Eliot. Pa ipak, morale su da objavljaju pod muškim pseudonimom da bi bile ozbiljno cvaćene. Takozvano žensko pismo, ideja da žene pišu drukčije od muškaraca, novijeg je datuma; predstavlja jedan specifičan, fluidan stil. Ja knjige pisane tim stilom, recimo Margarit Dira ili Elen Siks, mnogo volim, ali to nije moj stil pisanja. Književnost je dobra ili loša, a ne muška ili ženska. Isto važi i za politiku itd. Međutim ne zaboravljam da je i dan-danas ženama mnogo teže da se iskažu jer je svet i dalje krojen po muškoj meri. Moja majka se bojala da će u Engleskoj morati da radim dvostruko više da bih postigla polovinu uspeha koji bih postigla na maternjem jeziku. Možda je to tačno i za žene uopšte. Žena stranac: dvostruki hendikep. Ali imam sina i znam da je svet surov i prema dečacima. “Treba znati stići i uteći i na strašnom mestu postojati.”

Već smo navikli da naši ljudi postižu vrhunske rezultate u oblasti tehnike, biznisa, sporta. Vi ste

zvezda u oblasti literature engleskog govornog područja. Da li se britanska publika prema Vama odnosi kao prema egzotičnoj pojavi u svojoj sredini ili ste joj se predstavili u formi i po sadržaju kakav se na tom kulturnom prostoru ređe javlja?

Pitanje se čini jednostavnim, a zapravo je krajnje kompleksno. Ja sam svoju univerzitetsku karijeru izgradila na proučavanju slika Balkana u književnosti i filmu i znam koliko je ideja balkanske egzotike, divljeg istoka Evrope, štetna kada se iz industrije zabave prenese u politiku. *Izmišljanje Ruritanije* to objašnjava na gotovo trista stranica. Međutim, svesna sam svoje različitosti, činjenice da sam ja srpski pisac na engleskom jeziku i da pripadam u tom smislu jednoj beskrajno maloj grupi. To mi nimalo ne olakšava stvar, možda je čak i otežava. Šta pomisli britanski čitalac kad vidi moje ime na korici knjige? Da li se boji da će to biti neko zamorno štivo o delu sveta o kome zna vrlo malo, a nema neku motivaciju da sazna više? Prednost duge karijere, nekih nagrada, stotina prikaza, jeste da sad ne mora mnogo da razmišlja. Ali, ako se moje ime prepoznaće, ako me ponekad zaustave čak i u jednom megalopolisu kao što je London da bi se slikali sa mnom, pa više ne smem da lutam raščupana i „apa-drpa“, kako bi to rekla moja baka, to ne znači da sam zvezda. Njih je u književnosti vrlo malo.

Da li su gvozdene zavese sudbinski izazov u životu svakog emigranta iz istočnoevropske zemlje ili je prevazilaženje gvozdenih zavesa oslobođenje?

Ideja Istočne Evrope se menja. Ona zavesa koju opisuje moto mog romana, od Šćecina do Trsta, pomerila se već 1948. dalje na istok. Onda su posle 1989. bivši sovjetski sateliti krenuli u Srednju Evropu, pa dalje na zapad u Evropsku uniju, a Jugoslavija u svetliju prošlost. Sada svi govorimo o novoj gvozdenoj zavesi. Želela sam da se vratim u osamdesete da bih promislila upravo to: značenje slobode. Moja junakinja Milena svojom sudbinom iscrtava razliku između Istoka i Zapada, pa na neki način i nemogućnost oslobođenja. Mi smo taoci upravo tih podela.

Da li bi roman Gvozdena zavesa manje bio zanimljiv da je junakinja iz nižeg staleža? Iskustvo dolaska u kapitalističku, visokorazvijenu zemlju, junakinja romana doživljava kao razočarenje, ali se ne iznenađuje, već se hvata u koštar sa neočekivanom realnošću. Kako doživljavate klasne razlike u Engleskoj i da li su one i danas teško premostive?

Da je roman o jednoj od onih stotina žena sa istoka, recimo, koje se muče po zapadnim staračkim domovima, mogao bi biti moćan i dobar.

Zamislite šta tek te žene vide. *Gvozdenu zavesu* inspirisala je delom i Euripidova *Medeja*, priča o varvarskoj princezi koja se udaje za civilizovanog Jasona, Grka, a znamo kako se to završava. Zanimala me je ideja sADBbine na Istoku i Zapadu: Stari Grci veruju da je ispunjavamo, ma koliko bežali od nje, na Zapadu izgleda veruju da možete da budete šta hoćete samo ako to dovoljno želite, na tome se gradi milion „self-help“ knjiga. Na Istoku za sve krivite sistem, na Zapadu bi onda trebalo da krivite samo sebe (smeh), a ne klasne razlike i sve ostalo što vas svakodnevno onemogućava da ostvarite pun potencijal. Severna Amerika bi trebalo da bude manje klasna od Britanije, a meni se ponekad čini baš suprotno: tamo se recimo nasleđuju političke funkcije na način koji bi u Britaniji bio teško zamisliv. Dinastija ima svuda.

Žena kao emotivno biće i kao intelektualka – postaje li ona sve zanimljivija i višeslojnija? Da li je žena u današnjem društvu slobodnija nego bilo kada u istoriji i da li je zbog toga srećnija? Koliko je sposobna da ruši uvrežene predrasude i da li joj humor i ironija pomažu u tome?

Nisam sigurna da imam odgovor na prvo pitanje. Žene su obrazovanije nego bilo kada ranije ili je bar tako u onim delovima sveta gde im je obrazovanje dozvoljeno i dostupno. U tim istim delovima sveta sigurno su i slobodnije nego dosad. Sreća je kompleksna stvar. Mislim da se u bogatom svetu oko pitanja sreće stvara nepotreban pritisak, sreća postaje nekakva ambicija koju treba ostvariti. Ja mnogo volim da se žalim na sve i svašta: i to je neka sreća, možda istočna sreća, ta sloboda da mi sve smeta (smeh).

Smatrate li da je Istok sačuvao tradicionalne vrednosti u kulturi, religiji i društvenim odnosima ili je konzervativan?

To je neko stereotipno viđenje Istoka, kako Istoka Evrope tako i Istoka uopšte, od Trsta do Tokija. Tradicionalne vrednosti i konzervativizam su dva načina da se opiše ista stvar. Ako mislite na Istok Evrope onda je tu socijalizam doneo radikalno nove vrednosti, a pad socijalizma nostalgiju želju da se vrati neka često izmišljena prošlost. U praksi tranzicija znači i tu surovost ponovne akumulacije kapitala koja donosi mali broj bogatih i radničku klasu koja je manje zaštićena nego na Zapadu. Nisam političko biće, ne znam da li se to posle 1989. moglo izbeći. Socijalizam, pokazalo se, nije bio ništa manje truo od kapitalizma.

Ne mogu a da Vas ne pitam: Da li smatrate da je ljubav sa pesnikom najveća i najneizvesnija avantura? Nisu li velike ljubavi samo uvod u tragediju?

Simpatično pitanje. Odgovor je potvrđan možda samo za romantičarske pesnike, njihove bojeve i dvoboje, bilo da se radi o Bajronu u Grčkoj, Šeliju u Italiji, Puškinu u Rusiji. Mnogi pesnici socijalizma bili su pesnici establišmenta, sa stanovima i privilegijama, pa bi veća avantura bilo zaljubiti se u vodoinstalatera. Takvih pesnika establišmenta ima i na Zapadu, da se razumemo, time se upravo bavim kod Džejsona koga moj roman hvata u trenutku kada od mlađanog romantičara postaje oportunist. Ali, pazite, on je pritom vrlo talentovan pesnik. A volim onu Aragonovu pesmu koja kaže da nema srećnih ljubavi. Nađite je.

Volite li Crnjanskog? Uživala sam u Vašem Lamentu nad Londongradom, posebno u onom delu gde kažete: „Crnjanski jeste duh s kojim ja možda razgovaram, ali...“

Crnjanski i ja: to je nekakvo opšte mesto mojih razgovora sa srpskim novinarima, iz potpuno očiglednih razloga. Dovoljno je da kažem da pišem romane o Londonu, pa da to srpskom čitaocu nešto znači i simbolički dok je za hiljade mojih čitalaca na engleskom pa i drugim jezicima to tek bukvalna činjenica. Velika većina i onih najobrazovanijih nema pojma ko je Crnjanski. Ja sam glavnog junaka mog prvog romana, onog tužnog prebogatog Rusa Gorskog, nazvala Roman. Britanci misle da je to zbog Abramovića, a nije. To je zbog Miloša. Njegova poezija, to je nekakav moj životni fon. Ja ne mogu, kad pišem, u rečenicu da ubacim reč međutim, a da ne pomislim na *Lament*. Preterujem, ali ne toliko koliko mislite. A pritom me onaj džangrizavi Crnjanski mnogo ljuti, onaj njegov krhki i često neopravdani osećaj superiornosti prema Englezima, pa nekakvo nipođaštanje starijih žena koje je srazmerno njegovoj idolizaciji mladog ženskog tela. Vidite već kako mi diže pritisak (smeh). Ništa mu ne praštam, ali se klanjam njegovom daru.

Šta vas u poslednjih desetak godina oduševi, a šta razočara kada se vratite u Srbiju? Kako vidite našu književnu scenu i koliko imate vremena da je pratite?

Uvek se dešava isto: dok stignem sa aerodroma do Gazele, kao da nikada nisam ni odlazila. To, taj kontinuitet druženja, smeh i tajne, mesta u gradu gde se nalazimo, knjižare, skrivene male radnjice koje obožavam, poslastičarnice sa kesten pireom, koncerti na Kolarcu i na njima neke bakice u astraganu kojima se sve više približavam, ona jedna posebna prijatnost mog beogradskog sveta: oduševi me što sve to odoleva i postoji. Razočara me rušenje i zagodenje grada, kompleksnost sistema u kome već tri godine nemam ni srpski pasoš ni ličnu kartu jer uvek treba bar pet dana više nego što mi se kaže preko telefona u polasku pa se u

London vratim tužna i praznih ruku, kao da mi neko šapuće da možda nisam onoliko „naša“ koliko zamišljam.

Pratim srpsku književnu scenu. Prijatelji mi šalju i preporučuju knjige a ljudi sa kojima sam odrastala sada čine dobar deo te scene. Još češće mi britanski izdavači šalju knjige na srpskom da pročitam i vrednujem da li zaslužuju prevod na engleski. Ako preporučim deset, od njih se objavi jedna ili nijedna. Ovde se i dalje jako malo prevodi.

Smatrati li da je naša žena u dijaspori odgovorna za očuvanje maternjeg jezika svoje dece i koliko je to važno?

Odgovorni su i majka, i otac, i škola, i crkva, i matična zemlja, a ne samo i uvek žena. Mislim da jeste važno, ne samo za očuvanje jezika samog i ne samo u dijaspori, već i za tu decu, za njihovo lično bogatstvo. Verujem u onu izreku „koliko jezika znaš toliko ljudi vrediš“. Svaki jezik otvara čitav jedan svet. Pritom znam i koliko je teško, posebno nama koji smo okruženi ogromnom globalnom snagom engleskog jezika. On ugrožava i jezike na izvoru, a kamoli daleko od njega. A to kažem kao neko ko je pisac na engleskom i ko živi u engleskoj porodici, dakle sa punom sveštu o lepoti engleskog jezika. Ima u glavi dovoljno mesta za oba.

Kako ste doživeli prijem u Kraljevsko književno društvo (The Royal Society of Literature), gde se pristup potpisuje perom lorda Bajrona? Možete li sebe videti na još nekom tronu engleske i svetske književnosti?

To je zaista ogromna čast. Svečanost prijema ima taj trenutak u kome se vi potpisujete u knjigu članova, spisak na pergamentu, a negde iznad vas su Bajron, Dikens, Eliot, Šo... da ne ređam. Drhtala mi je ruka. Glasanje je tajno, ali ta pomisao da me je neko predložio, da sam onda izabrana među ko zna koliko kandidata da svoje ime upišem baš tu: meni je engleska književnost podarila nešto veoma bitno. Lagala bih ako bih rekla da mi nagrade ne prijaju, one su i put do mnogo više čitalaca, ali pokušavam da ne razmišljam o njima. Bila sam u žirijima dovoljno često da znam koliko tu ima elemenata lutrije.

Želimo Vam uspešan izlazak *Gvozdene zavesa* na američkom, kanadskom i svetskom tržištu u februaru 2023. godine, a nakon izvanredne promocije Vašeg najnovijeg romana u Evropi, a tu ubrajam i Srbiju.

16. februar 2023.
San izdanje 31 - Zima/Winter 2023.

Oded Galor

Izgubljeni u stagnaciji

Tomas Maltus, sveštenik iz osamnaestog veka, rođen je u imućnoj porodici engleske društvene elite. Bio je uticajan naučnik koji je prezirao utopističke ideje savremenih filozofa prosvetitelja kao što su Vilijam Godvin i Nikola de Kondorse, koji su put čovečanstva zamišljali kao neminovno napredovanje ka idealnom društvu. Maltus je 1798. godine objavio *Ogled o načelu razvoja stanovništva* u kome izražava duboku skepsu prema takvim idejama i stanovištima, tada preovlađujućim, a po njegovom mišljenju i naivnim. On izlaže sumornu tezu po kojoj čovečanstvo na duže staze nikada neće napredovati i prosperirati jer će sve što bude proizvelo na kraju biti potrošeno zbog povećanja broja stanovnika.

Maltus je znatno uticao na svoje savremenike. Neki od najuglednijih mislilaca u oblasti političke ekonomije, David Rikardo i Džon Stjuart Mil, recimo, bili su pod dubokim utiskom njegovog argumenta. Karl Marks i Fridrik Engels, s druge strane, napadali su ga zbog zanemarivanja uloge klasno zasnovanih institucija u stvaranju preovlađujuće bede, dok su očevi teorije evolucije, Čarls Darvin i Alfred Rasel Volas, rekli da je njegov ogled presudno uticao na razvijanje njihovih sopstvenih, izuzetno uticajnih teza.

Naknadno gledano, Maltusov opis sveta kakav je postojao u prošlosti bio je potpuno tačan. Njegova pesimistična predviđanja jesu ta koja su se pokazala kao krajnje pogrešna.

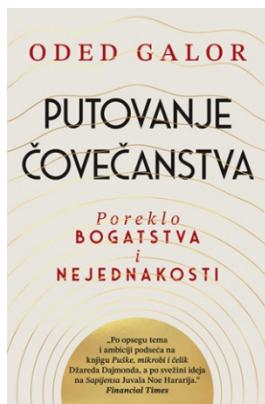
Maltuzijanska teza

Zamislite neko selo u predindustrijskom dobu u kome stanovnici smišljaju delotvorniji način uzgajanja pšenice; sada koriste gvozdeni plug, pa znatno povećavaju kapacitet da proizvode hleb. Isprva će im se ishrana poboljšati, a pošto trguju viškom proizvoda, poboljšaće im se i životni uslovi. Obilje hrane možda će im čak omogućiti da manje rade i imaju više slobodnog vremena. Ali najvažnije, tvrdi Maltus, jeste što će zahvaljujući višku proizvoda moći da izdržavaju više dece koja će preživeti i odrasti, a samim tim će se broj stanovnika u selu s vremenom povećati. A pošto je zemljište za uzgajanje pšenice u selu neminovno ograničeno, zbog porasta broja stanovnika postepeno će se smanjivati količina hleba koja sleduje svakom stanovniku. Životni standard počeće da opada posle početnog rasta i prestaće da opada tek onda kada se količina kriški hleba po stanovniku sela vrati na svoj prvobitni nivo. Žalosno, ali na duže staze njihov tehnološki napredak vodiće ka većoj populaciji ali ne i bogatijoj.

Izgubljeni u stagnaciji

U ovu zamku upadala su sva živa bića. Pogledajmo čopor vukova na nekom ostrvu. Zbog globalnog hlađenja opada nivo mora i otkriva kopneni most ka drugom ostrvu na kome živi miroljubiva populacija zečeva. Vukovi dobijaju novo mesto za lov, a zbog lake dostupnosti plena podiže im se životni standard i sada više mladunaca vukova prezivaju i stasa u odrasle jedinke, što znači da se populacija vukova u velikoj meri povećava. Međutim, pošto sve više vukova mora međusobno da deli ograničenu količinu zečeva, životni standard vukova se vraća na nivo kakav je bio pre globalnog hlađenja, a njihova populacija se stabilizuje na brojčano većem nivou. Vukovima dugoročno nije bolje zato što imaju pristup resursima, hrani.

Maltusova hipoteza zasniva se na dva suštinska temelja. Prvi je da će zbog povećanja resursa (poljoprivrednih useva, količine ribe za pecanje, novih predela za lov i sakupljanje) stanovništvo imati više potomaka koji će preziveti, jer će ljudi biti podstaknuti biološkom, kulturnom i religijskom predispozicijom za razmnožavanje i zato što će stopa mortaliteta dece pasti zahvaljujući boljom ishrani. Drugi je da rast stanovništva ugrožava životni standard, preti da će ga sniziti gde god je životni prostor limitiran. Po Maltusovom mišljenju, svaka populacija će svoju veličinu prilagoditi dostupnim resursima posredstvom dva mehanizma: pozitivne kontrole i preventivne kontrole. *Pozitivna kontrola* je povećanje stope mortaliteta usled učestalije pojave gladi, bolesti i ratovanja oko prirodnih resursa u društвima u kojima je stanovništvo postalo suviše brojno za količinu hrane koju proizvodi. *Preventivna kontrola* je smanjenje stope nataliteta tokom razdoblja oskudice, što se postiže odlaganjem stupanja u brak i primenom sredstava za sprečavanje trudnoće.

Gornji tekst je odломak iz knjige Odeda Galora: Putovanje čovečanstva, Laguna, Beograd.

Husnija Kamberović

Malo poznati detalji iz života Isaka Samokovlije

O Isaku Samokovliji se, uglavnom, puno zna kao o književniku, dok je njegova djelatnost kao liječnika ostala malo istraživana.

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine objavila je knjigu "Dr. Isak Samokovlija. Život u bijelom mantilu" autora akademika Husrefa Tahirovića. Knjiga je važna zbog toga što naša historiografija nije dosad ponudila velika ostvarenja iz historije medicine i upravo je to polje u kojem se treba trazati za novim plodovima. Pandemija Covid-19, s kojom se svijet suočio posljednjih godina, pokazala je koliko je važna historija medicine i svaki doprinos tome zasluguje da se posebno istakne. O Isaku Samokovliji se, uglavnom, puno zna kao o književniku, dok je njegova djelatnost kao liječnika ostala malo istraživana. U ovoj knjizi akademika Husrefa Tahirovića prvo nalazimo tekst Dževada Karahasana koji ukazuje na fascinantnu vezu liječnika i književnika u evropskoj književnosti, te u tom kontekstu oslikava Isaka Samokovliju kao pravog medicinskog prosvjetitelja.

Životni put

Knjiga je podijeljena u dva dijela. Prvi dio čini kratka biografija, a u drugom dijelu su objavljeni medicinski tekstovi Isaka Samokovlije, koje je priredio akademik Tahirović. Iz kratkog životopisa vidi se zanimljiva životna priča: Jevrej, rođen u Goraždu 1889, studij medicine završava u Beču, preživljava dva rata (u Prvom svjetskom ratu je kao student medicine mobiliziran u austrougarsku vojsku i jedno vrijeme proveo na istočnom frontu na rusko-poljskoj granici, a u Drugom svjetskom ratu je, premda Jevrej, mobiliziran u domobrane i najveći dio rata proveo kao šef ambulante u Izbegličkom logoru na Alipašinom mostu, kod Sarajeva). Akademik Tahirović u ovoj knjizi prati životni put Isaka Samokovlije, angažman u pomanjanju muhadžira smještenih u logor, kao i brojne druge izazove s kojima se Samokovlija suočavao.

Pred kraj rata Samokovlija je kao liječnik ponovo bio mobiliziran u domobrane, ali je prilikom povlačenja od Zenice prema Doboju, u aprilu 1945. uspio pobjeći i skrивao se sve do konačnog oslobođenja zemlje, kada se pridružio Jugoslovenskoj vojsci i nastavio karijeru, najprije kao upravnik bolnice u Tuzli, a potom i u Ministarstvu narodnog zdravlja Bosne i Hercegovine.

U mirnim razdobljima Isak Samokovlija je bio ljekar. Između dva svjetska rata radio je u Zemaljskoj bolnici u Sarajevu, potom kao sreski

ljekar u Goraždu, pa u Fojnici i pred izbijanje Drugog svjetskog rata postao je šef Zdravstvenog odjeljenja pri Drinskoj banovini. Poslije Drugog svjetskog rata prvo je radio u Ministarstvu narodnog zdravlja. Tada je pokrenuo i časopis *Život i zdravlje* u kojem je objavljivao puno medicinskih tekstova, kojima je poučavao običan narod kako da higijenom i širenjem medicinskih znanja popravlja svoje zdravlje. Od 1949. se posvetio samo uređivanju kulturnog i književnog časopisa *Brazda*, da bi kasnije postao urednik u Svetlosti. Umro je početkom 1955. godine u Sarajevu.

U ovoj knjizi akademik Tahirović je napravio i bibliografiju Samokovlijinih medicinskih tekstova, te tekstove objavio u drugom dijelu rukopisa. Riječ je o tekstovima razvrstanim u razne grupe – tekstovi sa razvijenim likovima, crtice, poezija, te o stručnim medicinskim radovima. Akademik Tahirović naglašava kako je Samokovlija ove tekstove počeo pisati “na zalasku ljekarske karijere”, te da su oni rezultat njegovog životnog iskustva i odličnog razumijevanja mentaliteta ljudi u Bosni i Hercegovini, s jedne, ali i uvida u socijalnu medicinu, s druge strane. Uz nesumnjivi književni talenat, to je Samokovlijinim tekstovima davalо “zdravstveno-prosvjetni sadržaj”, što je bilo veoma važno u okolnostima kada se znatan broj stanovništva u Bosni i Hercegovini suočavao sa raznim bolestima uzrokovanim teškim životnim prilikama poslije Drugog svjetskog rata. Ocjenjujući važnost Samokovlijinih tekstova, akademik Tahirović zaključuje: “Njegovi medicinski članci u vremenu njihovog nastajanja imali su značajnu ulogu u podizanju svijesti i saznanja stanovništva o navedenim bolestima i mjerama koje trebaju sprovoditi u cilju njihovog suzbijanja. Taj vid edukacije stanovništva, uz primjenu higijensko-sanitarnih mjera, imao je značajno mjesto u prevenciji i eradikaciji navedenih bolesti”.

Tiki književnik

Zašto je važna ova knjiga i koji je smisao objavljanja ovih Samokovlijinih radova na način kako je to akademik Tahirović priredio? Prvo, vidimo zanimljivu biografiju jednog Jevreja u Prvom i Drugom svjetskom ratu. On je daleko od nekih Jevreja vatreñih revolucionara (kakvi su bili na primjer Moni Finci ili Nisim Albahari), ali je on tiki književnik koji u svom životu objedinjava produhovljenost jednog umjetnika i mirnoću i preciznost jednog ljekara. Njegova profesija ga je u Drugom svjetskom ratu spasila, jer je kao ljekar bio potreban! Njegovi medicinski tekstovi, koliko god poučni, uvijek su u sebi sadržavali i odgovornost jednog liječnika. Čak i danas neki njegovi tekstovi imaju svoju prosvjetiteljsku vrijednost, bez obzira na to što nam se čini da se moderni svijet puno preobrazio u odnosu na vrijeme kada je Samokovlija pisao. Siguran sam da, na primjer,

njegov tekst o “povijanju djece” nakon rođenja i u prvim mjesecima, što je čest običaj čak i danas, ima veliku i važnu prosvjetiteljsku funkciju.

Zato je i ova knjiga Samokovlijinih tekstova, i biografija i bibliografija koju je uradio akademik Tahirović, u prvom smislu prosvjetiteljska.

Djeca u Izbjegličkom logoru Alipašin most

Sabrana literarna djela Isaka Samokovlije

Žan-Klod Perije

Amin Maluf: Mračni filozofski osvrt na bolje sutra

Ovo ostvarenje Amina Malufa je složeni triler koji se može čitati na više nivoa i savršeno je usklađen sa neviđenom krizom kroz koju trenutno prolazimo.

Iako je nesumnjivo započet mnogo pre epidemije kovida 19, roman „Neočekivana braća“ ne može a da ne odjekne uporedo sa neverovatnom krizom koja potresa svet i preti umetnosti življenja, pa čak i civilizaciji. Neki neće žaliti zbog toga, poput Empedokleovih prijatelja, jer sebe već vide u „svetu koji će uslediti“. Amin Maluf, nasuprot tome, mešajući naučnu fantastiku, tematiku o kraju sveta koji poznajemo i ljubavni roman, nastavlja svoj mračni filozofski osvrt, započet 1998. „Ubilačkim identitetima“ i nastavljen „Brodolomom civilizacija“. Priča, koja ovde poprima aspekt parabole, hrani se starogrčkom mitologijom. Hiron, naziv izmišljenog arhipelaga, na primer, potiče od imena jednog od sinova titana Kronosa, kentaura koji je postao sazvežđe, simbol za sebe.

Povodom objavlјivanja najnovijeg romana, Amin Maluf je dao intervju.

Kako se roman „Neočekivana braća“ uklapa u ostatak Vašeg opusa, posebno novije naslove?

Nemački pisac Novalis smatra (u rečenici koju citiram na početku knjige) da se „romani rađaju iz nedostataka istorije“. Moje novije knjige mnogo govore o tim greškama, i to rečima kao što su „brodolom“, „dezorientisani“, „poremećenost“ itd. Naravno, neću reći da se svi romani tako rađaju, ali to svakako važi za ovaj roman. Poslednjih nekoliko godina sa zebnjom, pa čak i zaprepašćenjem, posmatram put kojim svet ide, a ovaj roman se u mojim mislima rodio kao pobuna protiv tog pogrešnog puta.

Da li biste rekli da je ovo mračna, pesimistična, pa čak i knjiga o potpunom kраhu sveta?

Naprotiv. Ovo je najoptimističnija knjiga koju sam ikada napisao. Ona je u suprotnosti sa sadašnjim tokom stvari i novu veru u čovečanstvo pronalazi u blistavim trenucima iz prošlosti, naročito u čudesnom usponu antičke Grčke iz petog veka pre nove ere. Ne pruža veru u čovečanstvo kakvo je danas, već kakvo bi moglo postati kada bi oživelio ideale koji su ga nekada činili velikim.

Kada ste završili pisanje ove knjige i da li je aktuelna pandemija uticala na Vaš rad dok je delo bilo u nastajanju?

Roman je već bio gotov i odluka o njegovom objavlјivanju doneta je kod mog izdavača mnogo pre početka pandemije. Samo smo se pitali da li bi trebalo da izade ove ili sledeće godine. „Brodolom civilizacija“ objavljen je 2019. godine i obično više volim da pustim da prođu dve godine između mojih knjiga. Međutim, ponovo sam pročitao rukopis dok sam bio u izolaciji i, iz nekog meni neobjašnjivog razloga, atmosfera u ovom romanu mi se učinila u skladu sa onim kroz šta smo prolazili. Zato sam rešio da ga objavim bez odlaganja i bez promena u tekstu.

Da li ste pišući ovaj roman imali zamisao parabole o usudu ljudskog roda, njegovim zanesenostima i fantazijama?

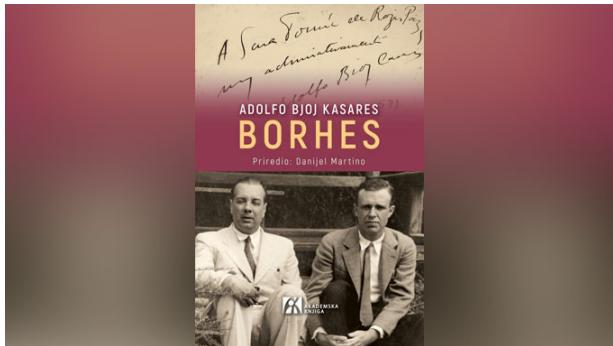
Da, upravo to. I takođe zamisao o načinu da zauzdete te zanesenosti, tako da ljudi, prevazi-lazeći svoje strahove i svoje slabosti, počnu da se nadaju novom početku. Ta „neočekivana braća“ ulivaju zrnce nade. Nema sumnje da izbavljenje neće doći po mom scenariju, ali tako se to uboličilo u mojim mislima i pod mojim perom.

A da li je ovo i filozofska bajka nadahnuta grčkom mitologijom? Odakle Vam interesovanje za drevne mitove? Šta nam oni govore o našem vremenu?

Oduvek me je fasciniralo stanovništvo u staroj Grčkoj, koje je, po našim današnjim kriterijumima još uvek bilo nerazvijeno, moglo da stvori, pre dva i po milenijuma, naprednu civilizaciju koja se pokazala kao izuzetno važna za osnove umetnosti, filozofije, pozorišta, istoriografije, demokratske prakse itd. Bio je to zapanjujući procvat, koji nije dugo trajao, samo sedamdeset pet godina, i često sam se pitao šta bi se dogodilo da je to moglo da traje vekovima i da se proširi na celo čovečanstvo. Iz te zapitanosti je roman ukorenjen u mom umu i nastao u ovom obliku...

Adolfo Bjoj Kasares

BORHES

Najpotpuniji i najintimniji portret Horhea Luisa Borhesa donosi knjiga „Borhes, dnevnik“ Adolfa Bjoja Kasaresa, koju je objavila izdavačka kuća *Akademika knjiga* u okviru svoje biblioteke „Mozaik“. Dnevničke zapise Bjoj Kasares je beležio prilikom svojih susreta sa Borhesom, između 1947. i 1989. i u njima je ispisana iscrpna i inspirativna hronika njihovog prijateljstva, ali i svedočanstvo književnog života toga vremena.

Knjigu je priredio Danijel Martino i ona u prvom španskom izdanju ima 1663 strane. Na njenim stranicama suočavamo se sa Borhesovim zanimljivim idejama koje nam pomažu boljem razumevanju njegovog književnog dela. U pojedinim dnevničkim beleškama čitamo detaljne opise Borhesovog svakodnevnog života, saznajemo o strahu i uznemirenosti zbog napredovanja slepila, ali otkrivamo i njegove strasne stavove u književnim i političkim kontroverzama.

Izbor dnevničkih beležaka Bjoja Kasaresa za srpsko izdanje priredio je Dalibor Soldatić, jedan od najboljih poznavalaca hispanoameričke književnosti, saopšteno je iz *Akademike knjige*.

Adolfo Bjoj Kasares (1914–1999), bio je poznati argentinski pisac, prevodilac, novinar i izdavač. Pod pseudonimima Onore Bustos Domek i Benito Suárez Linč, Borhes i Kasares napisali su zbirke kratkih priča „Šest problema za don Isidra Parodiјa“, „Dve nezaboravne fantazije“ i „Model za umiranje“, scenarija „Obale“ i „Invazija“, kao i „Antologiju fantastične književnosti“ (sa Silvinom Okampo) i „Kratke i izvanredne priče“.

Grad i njegovi nesigurni zidovi

Haruki Murakami objavio je prvi roman posle šest godina.

Uzbuđeni fanovi Harukija Murakamija čekali su da sat otkuca ponoć kako bi ispred knjižare u Tokiju konačno mogli da dođu do njegovog prvog romana nakon šest godina.

Primerci romana *The City and Its Uncertain Walls* (*Grad i njegovi nesigurni zidovi*), zasad dostupnog samo na japanskom jeziku, bili su nagomilani na stolovima na ulazu u prodavnici Kinokuniya u središnjem okrugu Šindžuku, prenosi [Index.hr](#).

Sunsuke Micumoto bio je među prvima koji su se dokopali najnovijeg naslova Murakamija, koji ima kult sledbenika zbog svojih nadrealnih dela začinjenih referencama na pop kulturu.

„Želim da je pročitam čim dođem kući. Koliko god želim da uživam u svakoj rečenici, verovatno ću je odmah celu pročitati“, rekao je 39-godišnjak za AFP.

„Uzbuđen sam jer mislim da će nas ova knjiga ponovno odvesti u novi svet“, dodao je Micumoto, član čitatelske grupe Murakamijevih dela.

Murakamijev prethodni roman *Ubistvo komtura* objavljen je u februaru 2017. godine.

Autor bestselera poznat je po svojim pričama o absurdnosti i usamljenosti modernog života, koje su prevedene na oko 50 jezika.

U poruci koju je objavio izdavač *Shinchosha*, uoči izlaska nove knjige Murakami je rekao da je napisao roman u samoizolaciji tokom pandemije korona virusa.

Ovaj 74-godišnjak opisao je svoj radni proces tipično zagonetnim stilom, rekavši da je to bilo „kao kad ‘čitač snova’ čita ‘stari san’ u biblioteci“. Murakami, koji se godinama smatra favoritom za Nobelovu nagradu za književnost, povučena je osoba. Njegovi najpoznatiji romani su *Norveška šuma* i *Kafka na obali*.

Na događaju u ranim jutarnjim satima u četvrtak, s obzirom na to da je prodaja knjige počela u ponoć, 28-godišnja obožavateljica Čikako Muramatsu rekla je da autora voli širok raspon ljudi.

„Čini se da su mnogi obožavatelji generacije mojih roditelja, ali i u mojoj generaciji ima velikih obožavatelja Harukija“, rekla je.

Juji Katajama (54) rekao je da je dugogodišnji obožavatelj. „Osećam se kao da starim s likovima u njegovim knjigama. Osećam empatiju prema njima“, rekao je.

„Njegove romane smatram svojim udžbenicima. Čitajući njegove knjige, izlažem se novim stvarima“, dodao je.

Danas, index.hr 13.04.2023.

Bratislav Nikolić

Vladislav Bajac: Norvežani dele naš osećaj za humor

Vladislav Bajac

Foto:Zoran Lončarević /Nova.rs

Norvežani su veoma jednostavni, prostodušni, pošteni i zanimljivi ljudi. Nemaju našu tegobu vezanu za istoriju, ali mi i oni smo spremni na duhovitost u svakom pogledu i to je jedna vrlo velika sličnost, kaže za Nova.rs, Vladislav Bajac, pisac i vlasnik "Geopoetike", koji je dobio orden Kraljevine Norveške.

Izdavaču i piscu Vladislavu Bajcu nedavno je u rezidenciji norveškog ambasadora uručen Orden za zasluge u rangu Zapovednika Kraljevine Norveške, za promociju norveške književnosti. Bajca je odlikovao norveški kralj Harald za razvoj kulturnih odnosa između Norveške i Srbije, a Orden i Povelju su mu uručili ambasador Jorn Eugen Jelstad i supruga Trine Ditlevsen.

To je bio povod da sa našim piscem popričamo o norveškoj književnosti, o odnosima Srbije i Norveške, ali i o raznim drugim temama vezanim za književnost.

Gospodine Bajac, kakav je osećaj dobiti ovakav orden? Šta vam on znači?

Bio sam zatečen kada sam čuo da sam dobio orden, ja uvek mislim da nešto nisam zaslužio. Ali sigurno je da je to jedan divan osećaj, pogotovo što ne znam ko je bio inicijator tog predloga. Čak ni

ambasador Kraljevine Norveške nije znao ko je uputio taj predlog.

„Geopoetika“ je već dugo poznata po prevodima norveških pisaca. Kako je sve to krenulo?

Kao izdavač sam 1995. bio na Međunarodnom sajmu knjiga u Parizu. Do nas je Norveška imala svoj štand. Tu je stajao jedan pisac skoro ne znajući šta će sa sobom. I tako sam se ja upoznao sa Justejnom Gorderom. On je tada bio tek na putu da postane poznat, jer je pre toga napisao knjigu „Sofijin svet“. To je postala jedna divna saradnja, i mi smo tada prvi put kao jedan nekomercijalan izdavač prvi put počeli da zarađujemo neki novac. On nas je delimično i izdržavao. Ljudi ne znaju da je on sada jedan od najprodavanijih pisaca na svetu, prodao je preko 40 miliona primeraka „Sofijinog sveta“.

Da li ste prijatelj sa još nekim od norveških pisaca?

Naravno, izdvajajući jednog dosta drugaćijeg pisca od Gordera, a to je Erlend Lu. Njega sam upoznao u Beču kada je davno dobio nagradu za mladog pisca. On piše knjige koje su izrazito duhovite i koje su i kod nas postale popularne. On je čovek koji je dolazio u Beograd više puta, i Atelje 212 je postavio predstavu po jednoj od njegovih knjiga. Norvežani su veoma jednostavni, prostodušni, pošteni i zanimljivi ljudi. Oni imaju sličnosti sa našim narodom u delu karaktera, taj neki individualizam koji ume da bude malo raspušten. Oni nemaju našu tegobu vezanu za istoriju, ali mi i oni smo spremni na duhovitost u svakom pogledu i to je jedna vrlo velika sličnost.

Koliko su važni kvalitetni prevodi knjiga i da prevodilac poznaje kulturu zemlje sa čijeg jezika prevodi?

To je užasno važno. Mi smo kao kuća i došli na dobar glas upravo zbog dobrih prevoda. Prevodilac mora da bude obrazovan, talentovan i da prevodi na svoj maternji jezik. Teško je postići to sveto trojstvo. Mi smo imali sreće sa prevodiocima sa norveškog, pa i drugih skandinavskih jezika. Kada je profesor Ljubiša Rajić, legenda skandinavistike, bio još u procesu pokušaja da se stvori odsek skandinavistike na Filološkom fakultetu, mi smo postali partneri. Mi smo ozbiljno radili na tome da izgradimo zajedno jednu generaciju prevodilaca, i to smo i uspeli. Bivši Rajičevi studenti su sada profesori na skandinavistici i to su nekadašnja deca, divni ljudi, koji ono što su naučili, sada uče druge. Oni su i dalje naši saradnici.

Šta „Geopoetika“ sprema za novi Sajam knjiga u oktobru?

Od važnijih stvari spremamo treći roman Sali Runi, mlade britanske spisateljice, koja je već napravila bum sa prethodna dva koja smo mi takođe objavili. Novi roman se zove „Bajni svete, gde si ti?“ i izači će nekoliko dana posle britanskog izdanja. Knjiga prati trag onoga što je autorka do sada radila, s tim što unosi socio-političku brigu za planetu, uz teme međusobnih individualnih odnosa kojima se bavi u svim romanima.

Postali ste član Odbora Sajma knjiga kao predstavnik Udruženja profesionalnih izdavača Srbije. Šta očekujete od toga?

Pre svega jedno dobro međusobno upoznavanje. Mi se stalno borimo kao strane koje su jedne protiv druge. Tako imamo nekad nesporazume sa Grandom, sa Sajmom kao preduzećem... Želimo da izdavači imaju uticaj u Odboru, veći uticaj u javnosti, i da odlučuju o stvarima u koje se najviše razumeju.

Da li vi pišete nešto novo?

„Najzad sam počeo. Ja, nažalost, imam problem svoje dvostrukе ličnosti, da ne kažem šizoidnosti, u izdavaštvu i autorstvu. Izdavaštvo, naročito uz koronu, traži mnogo više truda i rada, i onda to otkidam od svog autorskog vremena. Međutim, radim nešto i sebi čudno, prerano je da o tome pričam, ali upustio sam se u vode koje sam priželjkivao“, kaže Vladislav Bajac.

Nova.rs, [Kultura](#) 15. 9. 2021.

Bombardovanje Beograda 6. aprila 1941.

U bombardovanju Beograda 1941. poginulo je 2.274 ljudi (procene: 2.271—4.000, nemačke procene: 1500—1700). Porušeno je 627 zgrada, veoma oštećena 1.601 zgrada, delimično oštećeno 6.829 zgrada (uključujući deo zgrade Starog dvora). Teško je oštećena Vaznesenska crkva u kojoj je bilo vernika koji su bili došli na jutrenje. Najznačajniji spomenik kulture, Narodna biblioteka sa 350.000 knjiga, uništena je već prvog dana bombardovanja.

General Ler se 9. maja 1945. predao Jugoslovenskoj armiji. Pobegao je i ponovo je uhvaćen 13. maja. Posle rata suđeno mu je za ratne zločine pred vojnim sudom Jugoslovenske armije, a jedna od tačaka optužnice se odnosila na njegovo komandovanje 4. vazdušnom flotom tokom Operacije Odmazda. Proglašen je krivim, osuđen na smrt i pogubljen.

Nemački feldmaršal Evald fon Klajst je na suđenju posle rata izjavio: „Vazdušni napad na Beograd 1941. imao je prvenstven političko-teroristički karakter i nije imao ništa zajedničko sa ratom. To bombardovanje iz vazduha bilo je stvar Hitlerove sujete, njegove lične osvete.“

Borba za rusku dušu

Rusija tvrdi da je povećala svoju teritoriju. Putin je 30. septembra potpisao dokument kojim su 4 ukrajinske oblasti prihvaćene kao delovi Ruske Federacije. Stanovnici tih regiona, rekao je Putin, „zauvek su postali naši građani“. Dok je on držao govor, ukrajinska vojska je oslobađala te teritorije. To nije bio samo Putinov pokušaj da iz očiglednog vojnog poraza izvuče bar propagandnu pobedu. On je polagao osnove budućih osvajanja. Desetak dana ranije naredio je vojsci da regrutuje na stotine hiljada novih vojnika i zapretio upotrebu nuklearnog oružja.

Rusija koja obuhvata delove ili čitavu Ukrajinu i nebrojene druge zemlje jeste Ruski svet, neodređena i ekspanzivna ideja samoproglašenog filozofa Aleksandra Dugina, koju je usvojio i Kremlj. U avgustu je Duginova 32-ogodišnja čerka Darja, takođe zagovornica imperijalizma, ubijena u eksploziji bombe koja je možda bila namenjena njemu. Ruski mediji tvrde da su po procenama američkih obaveštajnih službi za napad odgovorni delovi ukrajinske vlade. To pokazuje koliko ruska vlada snažno veruje u moć koncepta Ruskog sveta. Putin je u svom govoru opisao i ruski i širi svet, tako kako ga on vidi. Prema njegovim rečima, zapad je uništio Sovjetski Savez 1991. ali se Rusija vratila, prkosna i jaka. Sada zapad hoće da uništi Rusiju. „Oni vide našu misao i našu filozofiju kao direktnu pretnju“, rekao je Putin. „Zato ubijaju naše filozofe. Krajnji cilj Zapada, konkretno Sjedinjenih Država i Velike Britanije, jeste da potčini ljude širom sveta i prinudi ih da se odreknu svojih tradicionalnih vrednosti, da imaju ‘roditelja br. 1’, ‘roditelja br. 2’ i ‘roditelja br. 3’ umesto majke i oca (potpuno su se izgubili!)“ i da decu u školama uče da „postoje još neki rodovi osim muškaraca i žena i ponude im operacije promene pola“. Putin je više puta ponovio da samo Rusija može spasiti čovečanstvo od ove pošasti. To je priča o svetu u kome njegov rat u Ukrajini i mobilizacija, možda i nuklearni udar, imaju smisla.

Ali svet propagande se urušava u sudaru sa stvarnošću. Tako su 5. oktobra dva video snimka kružila društvenim mrežama na ruskom jeziku. Na snimcima se vidi gomila muškaraca u uniformama. Kažu da ih ima 500 i da su nedavno regrutovani. Žale se da trpe uslove „nalik životinjskim“, da moraju sami da kupuju hranu i pancire, kao i na nedostatak organizacije. „Nismo registrovani u sastav nijednog odreda“, kaže jedan čovek. „Imamo oružje, ali ono nam nije zvanično izdato“. U međuvremenu, pojedini ruski TV propagandisti priznaju ukrajinske pobeđe i pozivaju ruske gra-

đane da se pripreme na dugo čekanje do ruske pobeđe.

Prerano je za pretpostavke o dubljim posledicama ovih malih naprslina u zvaničnoj slici rata. Ali nije prerano razmišljati o tome kako bi mogla da izgleda vojno poražena Rusija. To radi Aleksej Navaljni, oposicioni političar koji od januara 2021. služi zatvorsku kaznu. Nedavno je list *Washington Post* objavio tekst Navaljnog koji je prokrijumčario njegov pravni tim, u kome on piše da Rusija zaslužuje da izgubi rat i da treba ponovo da se konstituiše kao parlamentarna, a ne kao predsednička republika. To će, tvrdi on, obezbediti da niko više ne može da usurpira vlast u Rusiji kao Putin.

Tekst Navaljnog nas je podsetio na Putinov mudar potez držanja svog najvažnijeg političkog protivnika iza rešetaka. On može samo da nemo posmatra ogromne promene u Rusiji. Za sedam i po meseci otkako je Rusija pokrenula invaziju u punom obimu, na stotine hiljada Rusa napustilo je zemlju. Mnogi od njih su novinari, pisci, pesnici ili umetnici koji, zajedno sa onima koji su još uvek u Rusiji, pišu eseje, pesme, objavljuju postove na Fejsbuku i podkaste, dok pokušavaju da se izbore sa činjenicom da su građani zemlje koja vodi genocidni kolonijalni rat. Neke od njihovih ukrajinskih kolega su se podsmevale ovom užurbanom preispitivanju duše. Ukrayinci zaista imaju veće i neposrednije probleme. Ali oni učvršćuju svoje mesto u ovom svetu, dok za ruske građane više ništa nije izvesno.

Jedan od najranijih primera ovog stanja svesti je pesma pisca za decu Alekseja Olejnikova o bekstvu iz Rusije sa kućnim ljubimcem ježom. Jedna strofa kaže: „Nećemo oprati ovu sramotu dok ne umremo / Bilo je i gorih vremena, ali nikada ciničnijih“. Objavljena na Fejsbuku, pesma je postala viralna u martu. U maju je to postala pesma glumice i pesnikinje Ženje Berković. Ona govori o mladom Rusu koga posećuje duh njegovog dede koji se borio u Drugom svetskom ratu. Duh traži da ga unuk zaboravi, kako sećanje na njegovu hrabrost ne bi služilo pravdanju rata u Ukrajini. Trenutno je viralna pesma Ilaja Bar-Jahaloma, izraelskog ruskog Jevrejina, napisana kao dijalog boga i stanovnika Moskve koji se nada da će se jednog dana vratiti kući. „Neće uskrsnuti Buča, neće se podići Irpin“, kaže bog misleći na predgrađa Kijeva gde su ruske snage po svemu sudeći počinile ratne zločine. Postoji i nekoliko podkasta na ruskom jeziku posvećenih pitanjima individualne i kolektivne odgovornosti za rat. Linor Goralić, priznata ruska spisateljica rođena u Ukrajini, koja živi u Izraelu, pokrenula je onlajn časopis pod nazivom *Roar* (Russian Oppositional Arts Review, Revija ruske opozicione umetnosti; skraćenica znači urlik; *prim.prev*). Dosad su objavljena 3 broja. Poslednji put kada se na ruskom pisalo u ovako povišenom, grozničavom tonu bilo je kasnih 1980-ih. Sovjetski građani su se tada suočavali sa

svojom prošlošću: staljinističkim terorom. Taj trenutak je Rusiji, između ostalog, dao Memorijal, organizaciju za ljudska prava koja je, zajedno sa ukrajinskim i beloruskim aktivistima, početkom oktobra dobila Nobelovu nagradu za mir. Danas se ruski građani suočavaju sa svojom sadašnjicom. Pisci beže iz zemlje (kao i veći deo rukovodstva Memorijala) i pisanjem tragaju za novom Rusijom. Njihova kreativnost ih nosi daleko od ruske stvarnosti, izvan ruskog ustava, ka svetu koji je radikalno drugačiji i bolji ne samo od Putinovog revanističkog Ruskog sveta, već i od onoga u kome živimo mi ostali.

The New Yorker, 09.10.2022.

*Prevela Milica Jovanović
Peščanik.net, 02.11.2022.*

U ovom broju

Avraham Joshua Hešel

Isak Asiel: *U svežnju života*

Avraham Joshua Hešel: *Smrt kao dolazak kući*

Dino Brumec: *Boris Havel*

Jovica Aćin: *Kobno ime*

Snežana Ivković: *Gvozdena zavesa*

Oded Galor: *Izgubljeni u stagnaciji*

Husnija Kamberović: *Iz života Isaka Samokovlije*

Žan-Klod Perije: *Amin Maluf*

Adolfo Bjoj Kasares: *Borhes*

Murakami: *Grad i njegovi nesigurni zidovi*

Bratislav Nikolić: *Vladislav Bajac*

Masha Gessen: *Borba za rusku dušu*

Alia Mundi

<https://istocnibiser.wixsite.com/ibis>
<http://aliamundimagazin.wixsite.com/alia mundi>

Ne zaboravite da otvorite
www.makabijada.com

http://balkansehara.com/prica1_2017.html

Istraživački i dokumentacijski centar
www.cendo.hr

Lamed

List za radoznaće

Redakcija - Ivan L Ninić

Adresa: Shlomo Hamelech 6/214226803
Netanya, Israel

Telefon: +972 9 882 6114

e-mail: ninic@bezeqint.net

<https://listzaradoznaće.wixsite.com/lamed>

*Logo Lameda je rad slikarke
Simonide Perice Uth iz Vašingtona*